

**Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет
Факультет цифрових, освітніх та соціальних технологій
Кафедра соціогуманітарних технологій**

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА СТУПЕНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ «БАКАЛАВР»**

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА**

Спеціальність 053 «Психологія»
Освітньо-професійна програма «Психологія»

Виконала: здобувач вищої освіти
групи Псз-41
Варварук Єлизавета Анатоліївна

Керівник:
к. пед. н., доцент
Потапюк Лілія Миколаївна

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«___» _____ 2026 р.

Гарант освітньо-професійної програми:
к. психол. н., доцент
Савчук Надія Антонівна

Луцьк – 2026 року

АНОТАЦІЯ

Варварук Є.А. *Психологічні особливості формування професіоналізму майбутнього психолога. Рукопис.*

Кваліфікаційна робота бакалавра ОПП «Психологія» спеціальності 053 «Психологія». Луцький національний технічний університет. Луцьк, 2026.

Кваліфікаційна робота бакалавра складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

У першому розділі здійснений теоретичний аналіз формування професіоналізму майбутнього психолога; визначено сутність поняття професіоналізму в психологічній науці; проаналізовані психологічні особливості професійного становлення майбутнього психолога.

У другому розділі здійснене емпіричне дослідження психологічних особливостей формування професіоналізму майбутнього психолога; проаналізовані результати емпіричного дослідження; розроблені рекомендації щодо розвитку професіоналізму майбутнього психолога.

Ключові слова: *майбутній психолог, професіоналізм, професійна підготовка, професійне становлення, професійна самосвідомість, рефлексія, саморефлексія.*

ANNOTATION

Varvaruk Є.A. *Psychological peculiarities of professionalism formation of a future psychologist*. Manuscript.

Qualifying work of the bachelor's of the OPP "Psychology" specialty 053 "Psychology". Lutsk National Technical University. Lutsk, 2026.

The bachelor's qualification work consists of an introduction, two chapters, conclusions, a list of sources used, and appendices.

The first chapter provides a theoretical analysis of the formation of the professionalism of a future psychologist; the essence of the concept of professionalism in psychological science is defined; the psychological features of the professional development of a future psychologist are analyzed.

The second chapter provides an empirical study of the psychological features of the formation of the professionalism of a future psychologist; the results of the empirical study are analyzed; recommendations for the development of the professionalism of a future psychologist are developed.

Keywords: *future psychologist, professionalism, professional training, professional development, professional self-awareness, reflection, self-reflection.*

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА	10
1.1. Сутність поняття професіоналізму в психологічній науці	10
1.2. Психологічні особливості професійного становлення майбутнього психолога	16
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА	26
2.1. Організація, процедура та аналіз результатів емпіричного дослідження	26
2.2. Рекомендації щодо розвитку професіоналізму майбутнього психолога	36
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50
ДОДАТКИ	55

ВСТУП

Проблематика психологічних особливостей становлення професіоналізму майбутнього психолога постійно перебуває в центрі наукового інтересу, адже саме ця сфера є ключовою для самореалізації особистості та розкриття її потенціалу. Специфіка професії психолога виникає в її динамічності: суспільні трансформації, зростання психологічних викликів, пов'язаних із соціальними кризами, цифровізацією та змінами у сфері міжособистісної взаємодії, зумовлюють постійне оновлення вимог до фахівця. Це передбачає не лише високий рівень теоретичної підготовки, але й сформованість практичних навичок, гнучкість мислення, здатність до емпатії, саморегуляції та ефективної професійної комунікації.

Вивчення сучасних наукових праць та публікацій свідчить про наявність особливої уваги як в вітчизняній, так і в зарубіжній науці до питань професійної підготовки фахівців, зокрема майбутніх психологів. Українські вчені І. Войціх, В. Волошина, В. Панок та Ю. Приходько досліджували процес формування особистості психолога, рівень його підготовленості до використання професійних підходів, методів та методик; О. Чуйко досліджує особливості формування особистості у процесі професійного розвитку; Н. Іванцова здійснює психологічний аналіз генези професійної спрямованості практичного психолога; дослідники О. Матвієнко та О. Затворнюк зосереджені на питаннях підготовки майбутніх психологів у закладах вищої освіти.

У зв'язку з цим особливу актуальність набуває глибше осмислення проблеми у підготовці майбутніх психологів та необхідність переосмислення підходів до їхньої діяльності, що посилює вимоги до їх становлення як висококваліфікованих та всебічно розвинених професіоналів. Актуальність окресленої проблеми, її теоретична та практична значущість зумовили вибір теми бакалаврської роботи: «Психологічні особливості формування професіоналізму майбутнього психолога».

Освітній процес має бути спрямований на гармонійне поєднання професійної компетентності та особистісного зростання, розвиток критичного мислення, формування етичної відповідальності та готовності до безперервного самоудосконалення. Таким чином, формування майбутнього психолога як професійно зрілої, компетентної та внутрішньо цілісної особистості є одним із ключових завдань сучасного психологічної освіти і практики.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості формування професіоналізму майбутнього психолога.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

Проаналізувати сутність поняття професіоналізму в психологічній науці.

Охарактеризувати психологічні особливості професійного становлення майбутнього психолога.

Організувати та провести емпіричне дослідження психологічних особливостей формування професіоналізму майбутнього психолога та проаналізувати його результат.

Розробити рекомендації щодо розвитку професіоналізму майбутнього психолога.

Об'єкт дослідження – професійне становлення особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості формування професіоналізму майбутнього психолога.

Методи дослідження. Для забезпечення всебічного аналізу та обґрунтованості результатів використано комплекс взаємодоповнюючих методів, що включає:

– *теоретичні методи* (аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукової психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження);

– *емпіричні методи* (діагностичний інструментарій представлений методикою Дембо-Рубінштейна (модифікація А. Прихожан) для дослідження особливостей самооцінки та рівня домагань респондентів, які становлять важливу основу особистісного розвитку й професійного становлення; методикою «Мотивація навчання у ВНЗ» (Т. Ільїна) для визначення провідних

мотивів навчальної діяльності студентів, виявлення їхнього ставлення до процесу здобуття вищої освіти, оцінки ступеня орієнтації на набуття професійних знань, оволодіння майбутньою професією та отримання диплома як формального підтвердження освіти; методикою Q-сортування В. Стефенсона для вивчення уявлень людини про власну особистість, особливості її міжособистісної взаємодії, визначення самооцінки.

– *методи математично-статистичної обробки даних* (кількісна та якісна обробка результатів, їх інтерпретація).

Джерела інформаційної бази дослідження складають: монографії, підручники та навчальні посібники з загальної, вікової та педагогічної психології, психології особистості, педагогіки вищої школи; наукові статті у вітчизняних і зарубіжних фахових виданнях; матеріали психодіагностичних методик. Список використаних джерел містить 43 позиції, із них 6 – іноземними мовами.

Під час виконання кваліфікаційної роботи бакалавра було використано інструменти штучного інтелекту для редагування та форматування тексту як допоміжний засіб для пошуку ідей, уточнення формулювань та опрацювання літератури. Усі твердження, висновки та результати дослідження належать автору та ґрунтуються на власному аналізі, а отримані результати від генеративного ШІ перевірені на достовірність та відповідність академічній доброчесності.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

1.1. Сутність поняття професіоналізму в психологічній науці

Професійна адаптація фахівців, діяльність яких належить до типу «людина – людина», має низку специфічних особливостей порівняно з іншими видами професійної діяльності. Її своєрідність полягає в тісному взаємозв'язку виробничої та соціально-психологічної адаптації, що зумовлено специфікою змісту та організації професійної праці. Для таких професій характерними є постійна інтенсивна взаємодія з людьми, значне емоційне навантаження, необхідність швидкого реагування в умовах невизначеності та підвищеної відповідальності. Найбільш виразно ці особливості виявляються у професійній діяльності практичного психолога, яка потребує високого рівня особистісної зрілості, ґрунтовної професійної підготовки, розвинених комунікативних умінь та відповідних практичних навичок [24, с. 654].

У сучасній психологічній науці поняття професіоналізму розглядається як складне, багатовимірне та інтегративне утворення, що відображає рівень розвитку особистості як суб'єкта професійної діяльності, якість його діяльності та здатність до ефективного розв'язання професійних завдань. Зокрема, професіоналізм трактується як інтегральна психологічна характеристика особистості, що відображає рівень оволодіння професією та здатність ефективно здійснювати професійну діяльність. Фундаментальні дослідження (зокрема Г. Костюк, С. Максименко) визначають професійне становлення як процес внутрішньої самотрансформації особистості. Важливим аспектом є підхід Н. Чепелевої, згідно з яким професіоналізація відбувається через «самопроекування» та перехід від пасивного засвоєння інформації до активного творення професійного «Я», оскільки професіоналізм – це не завершений результат, а стан динамічної готовності до неперервного розвитку. Він

виявляється у високих результатах діяльності, ефективної взаємодії з іншими людьми та наявності професійно-важливих якостей особистості. А отже, професіоналізм охоплює не лише знання та вміння, а й соціально-психологічні аспекти професійної поведінки (когнітивні, особистісні, мотиваційні та діяльнісні аспекти).

Поняття «професіоналізм» поєднує в собі характеристики діяльності, особистісні якості та результати діяльності, що включають ціннісні орієнтації, мотивацію, рівень рефлексивності, емоційну зрілість та здатність до постійного особистісного розвитку. Професіоналізм доцільно аналізувати через взаємозв'язок двох основних сфер: мотиваційної (цінності, мотиви, професійні цілі) та операційної (знання, уміння, способи діяльності, професійна самосвідомість). Таким чином професіоналізм стає як єдність внутрішніх спонукань та зовнішніх способів діяльності [17; 31].

Суть професіоналізму виявляється у здатності спеціаліста досягати високих результатів у професійній діяльності на основі глибоких теоретичних знань, практичної підготовки та сформованої професійної самосвідомості. У цьому контексті важливе значення має професійна компетентність, яка виступає ядром професіоналізму та визначає готовність психолога до ефективної взаємодії з клієнтами, колегами та соціальним середовищем. Професіоналізм також передбачає здатність до рефлексії, саморозвитку та адаптації до змінних умов професійної діяльності [10].

Також у психологічній літературі підкреслюється, що «професіоналізм» та «компетентність» є взаємопов'язаними, проте не тотожними за своїм змістом та функціональним навантаженням. Професійна компетентність передусім відображає здатність індивіда ефективно виконувати конкретні професійні завдання, що базуються на системі знань, умінь, навичок та досвіду. Вона виступає як функціонально-операційний компонент діяльності, що забезпечує її результативність у визначених умовах. У цьому контексті компетентність розглядається як своєрідний «інструментальний рівень» професійної

підготовленості, який може виявлятися у виконанні стандартних та нестандартних професійних дій.

Натомість професіоналізм трактується значно ширше – як інтегральна характеристика особистості фахівця, що включає не лише рівень володіння діяльністю, а й особистісні, ціннісні та поведінкові аспекти, тобто професіоналізм характеризує якісний рівень особистості загалом, включаючи її стиль діяльності, ціннісні орієнтації та поведінкові прояви. Зокрема, він охоплює три взаємопов'язані складові: ефективну професійну діяльність, розвинене професійне спілкування та сформовану особистість професіонала. Такий підхід дозволяє розглядати професіоналізм не лише як результат навчання, а як складне психологічне утворення, що формується у процесі діяльності, саморозвитку та соціальної взаємодії.

Дослідники також підкреслюють, що професіоналізм є інтегративною якістю, яка поєднує в собі як компетентності різного типу (когнітивні, комунікативні, соціальні), так і індивідуально-особистісні характеристики – мотивацію, рефлексивність, відповідальність, ціннісні орієнтації, здатність до саморегуляції та самодосконалення. Відповідно, компетентність можна розглядати як складову чи передумову професіоналізму, але не як його повний еквівалент. Важливою рисою професіоналізму є його зв'язок із загальним розвитком особистості. Науковці вважають, що високий рівень професіоналізму неможливий без сформованих загальних здібностей, моральних якостей та системи цінностей, які визначають ставлення людини до праці та суспільства [19].

Окремі дослідники наголошують на важливості впровадження освітньої моделі, що поєднує особисту орієнтацію та професійну цілеспрямованість. Її зміст полягає в організації освітнього процесу як цілісної системи взаємодії між усіма його суб'єктами (викладачами та здобувачами освіти) із максимальним врахуванням індивідуальних характеристик студентів, їх професійних інтересів, мотиваційної сфери та очікуваних напрямів майбутньої діяльності [16].

У межах цього підходу акцент зміщується з трансляції теоретичних знань на всебічне розвиток професійно значущих особистісних якостей, формування практичних умінь і навичок, необхідних для результативної професійної діяльності. Це зумовлює доцільність застосування інтерактивних освітніх технологій, відтворення типових професійних ситуацій, розвитку рефлексивних умінь, критичного мислення та здатності до безперервного самовдосконалення. У цьому контексті важливе значення має професійна компетентність, яка виступає ядром професіоналізму та визначає готовність психолога до ефективної взаємодії з клієнтами, колегами та соціальним середовищем [16].

Професіоналізм майбутнього фахівця має складну структуру, що відображає специфіку його професійної діяльності. У науковій літературі існують різні підходи до визначення структури професіоналізму, проте більшість дослідників сходяться на думці про його багатокomпонентний характер.

Тож структура професіоналізму майбутнього фахівця є багатокomпонентною і включає кілька взаємопов'язаних елементів. Так, низка науковців акцентує увагу на тому, що поєднання професійного навчання з особистісним розвитком забезпечує формування цілісної психологічної системи діяльності. Зокрема, професіоналізм розглядається як система, що включає такі компоненти: когнітивний, діяльний (операційний), особистісний, мотиваційно-ціннісний, рефлексивний, етичний.

Когнітивний (знання) компонент передбачає усвідомлення мети діяльності, формування уявлень про її результати, розуміння її структурно-динамічних характеристик. Він охоплює систему професійних знань, зокрема теоретичні уявлення про психічні процеси, закономірності розвитку особистості, методи психодіагностики та психокорекції. Високий рівень цього компоненту забезпечує наукову обґрунтованість діяльності психолога та здатність до аналітичного мислення.

Крім когнітивного аспекту, найважливішими складовими цієї системи є діяльний (операційний) компонент, який включає практичні вміння та навички, професійні компетентності, необхідні для здійснення професійної діяльності

(проведення консультацій, застосування психодіагностичних методик, організація корекційної роботи). Саме цей компонент відображає рівень сформованості професійної майстерності.

Особистісний компонент охоплює індивідуально-психологічні якості фахівця, що забезпечують ефективність професійної взаємодії. До них належать емпатія, толерантність, відповідальність, емоційна стабільність, здатність до саморегуляції [41]. Важливим аспектом є розвиток емоційного інтелекту, що сприяє встановленню довірливого контакту з клієнтом.

Мотиваційно-ціннісний компонент розуміє спрямованість особистості психолога, його професійні цінності, встановлення та мотивацію до діяльності. Наявність гуманістичної орієнтації, етичних принципів і прагнення допомагати іншим є ключовими характеристиками цього компоненту [34].

Рефлексивний компонент передбачає здатність до самопізнання, аналізу власної діяльності та її результатів. Він забезпечує можливість корекції професійної поведінки, підвищення ефективності роботи та неперервного професійного розвитку. У цьому контексті важливою є рефлексія як механізм самодосконалення.

Мотиваційний (професійна спрямованість, професійні цінності, мотиви), особистісний (якість та риси характеру) та рефлексивний (здатність до самоаналізу) компоненти забезпечують не лише засвоєння знань, а й здатність ефективно застосовувати їх у практичній діяльності, адаптуватися до змін професійної середовища, приймати обґрунтовані рішення та здійснювати самокорекцію власної діяльності.

Окремо варто виділити етичний компонент професіоналізму психолога, який пов'язаний із дотриманням норм професійної етики, конфіденційності, відповідальності перед клієнтом. Етична зрілість визначає межі професійного втручання та забезпечує безпечність психологічної допомоги.

Узагальнюючи наукові підходи до розуміння професіоналізму в психологічній науці, необхідно розглядати його як складне, багатовимірне утворення, що формується в процесі професійного становлення особистості та

показує не лише рівень засвоєних знань і навичок, а й особливості особистісного розвитку фахівця, його ціннісні орієнтації та здатність. У цьому контексті можна деталізувати ключові характеристики професіоналізму.

Інтегральність професіоналізму виникає в органічному поєднанні кількох взаємопов'язаних компонентів: когнітивного (система теоретичних знань, професійне мислення), діяльнісного (практичні зміни, навички, досвід застосування методів психологічної допомоги) та особистісного (риси характеру, мотивація, рефлексивність, емпатія). Така інтеграція забезпечує цільність професійної діяльності психолога, оскільки ефективність роботи визначається не окремими елементами, а їхньою погодженою взаємодією.

Динамічність професіоналізму відображає його процесуальний характер. Професійний розвиток психолога не є статичним результатом, а постає як безперервний процес удосконалення, що охоплює етапи професійного навчання, адаптації, самореалізації та майстерності. Протягом цього шляху відбувається переосмислення досвіду, розвиток професійної ідентичності, формування індивідуального стилю діяльності, готовність до змін та саморозвитку в умовах соціальних викликів.

Результативність як характеристика професіоналізму передбачає досягнення високого рівня ефективності професійної діяльності. Йдеться не лише про формальне виконання професійних функцій, а й про здатність досягти оптимальних результатів у роботі з клієнтами, забезпечити якісну психологічну допомогу, сприяти позитивним змінам у розвитку особистості. Важливою складовою результативності є також здатність до оцінювання власної діяльності та корекції професійних дій.

Особистісна зумовленість професіоналізму підкреслює, що його рівень значною мірою залежить від індивідуально-психологічних особливостей фахівця. До них належать такі якості, як емоційна стійкість, відповідальність, комунікативна компетентність, здатність до емпатії та рефлексії. Саме ці характеристики визначають стиль взаємодії психолога з клієнтами, рівень довіри та ефективність психокорекційного впливу.

Ціннісно-моральна спрямованість професіоналізму виявляється у дотриманні етичних принципів, гуманістичних ідеалів та соціально значущих норм. Професійна діяльність психолога на високому рівні відповідальності за наслідки впливу на особистість, тому прибутки є такими орієнтирами, як повага до гідності людини, конфіденційності, толерантності та професійної чесності. Саме ціннісна основа забезпечує соціальну значущість і гуманістичний характер психологічної практики.

Таким чином, у психологічній науці професіоналізм розглядається як складне системне утворення, інтегративна характеристика, що формується в процесі професійного розвитку і розвивається на високому рівні компетентності, ефективності діяльності й особистісної зрілості та забезпечує ефективність і гуманістичну спрямованість професійної діяльності. Він виступає одночасно результатом і процесом професійного становлення, інтегруючи знання, уміння, мотивацію, цінність та здатність до самореалізації. Його структура включає когнітивний, діяльнісний, особистісний, мотиваційно-ціннісний, рефлексивний та етичний компоненти, які перебувають у тісній взаємодії та забезпечують цілість професійної діяльності психолога.

Така багатокomпонентна структура підкреслює, що професіоналізм не зводиться лише до технічної діяльності, а включає внутрішні психологічні механізми регуляції.

1.2. Психологічні особливості професійного становлення майбутнього психолога

У межах професійної психології професіоналізм розглядається як результат тривалого процесу професійного становлення, що включає етапи навчання, адаптації, самореалізації та досягнення майстерності. Професійне становлення майбутнього психолога охоплює розвиток особистості, формування професійної ідентичності, формування знань і розвитку практичних компетентностей та охоплює період від вибору професії до досягнення високого

рівня майстерності. У психології цей процес розглядається як поетапний розвиток, що супроводжується змінами в мотиваційній, когнітивній та особистісній сферах. Це інтеграція індивідуально-психологічних характеристик із вимогами професії та соціального середовища.

З огляду на це основними психологічними особливостями професійного становлення майбутніх психологів є формування професійної ідентичності, мотиваційної сфери, професійної цілеспрямованості, професійного самовизначення, розвитку професійно важливих якостей, рефлексії та самосвідомості, самооцінки та саморегуляції.

Так, професійна ідентичність виступає в результаті показника готовності особистості до успішної самореалізації у сфері психологічної практики. Професійна ідентичність не виникає миттєво, вона формується як тривалий і багаторівневий процес, що розгортається впродовж усього періоду навчання та первинної професійної діяльності. Професійна ідентичність безпосередньо пов'язана з поступовим засвоєнням системи цінностей обраної професії, осмисленням її соціальної значущості, розвитком внутрішньої готовності до виконання професійних функцій. Важливу роль у цьому процесі виконує активна позицію студента, його здатність до саморефлексії, самовдосконалення та свідомого входження в професійне середовище, що забезпечує освітню адаптацію до академічного простору.

Зміст професійної ідентичності охоплює кілька взаємопов'язаних складових. Передусім це усвідомлення власної ролі як майбутнього психолога, що передбачає розуміння специфіки професійної діяльності, її цілей, завдань та відповідальності перед клієнтами та суспільством. Не менш важливим є прийняття етичних принципів та норм професії, які регулюють поведінку фахівця, визначають межі його компетентності та сприяють формуванню професійної відповідальності. Окреме місце займає інтеграція особистісного та професійного «Я», що проявляється в гармонійному поєднанні індивідуальних якостей, цінностей та переконань із вимогами професійної діяльності. Це дозволяє майбутньому психологу не лише ефективно виконувати свої функції, а

й зберігати внутрішню цілісність, автентичність та стійкість у складних професійних ситуаціях [37].

Мотиваційна сфера розвиває ключову роль у процесі професійного становлення особистості, після чого саме вона визначає спрямованість, інтенсивність і стійкість діяльності майбутнього фахівця. Наукові підходи свідчать, що мотивація не тільки спонукає до вибору професії, але й забезпечує активне включення в процес її опанування, формує готовність до подолання труднощів та сприяє досягненню високих результатів у професійній діяльності.

С. Ренке підкреслює, що мотиваційна регуляція є визначальним чинником, який впливає на рівень цілеспрямованості професійної поведінки, на формування цілеспрямованого професійного образу «Я», що включає в себе особистість як фахівця, власні можливості, цінності, перспективи розвитку [15].

Особливого значення має внутрішня мотивація, яка базується на щирому інтересі до обраної професії, прагненні допомогти іншим людям, потребі у саморозвитку та самореалізації. Такий тип мотивації забезпечує глибше засвоєння знань, формує відповідальне ставлення до професійних обов'язків, стимулює постійне удосконалення власних компетентностей. Водночас важливу роль відіграють професійні цінності, що визначають етичні орієнтири діяльності, сприяють усвідомленню її гуманістичної спрямованості.

Не менше важливим є усвідомлення соціальної значущості професії, оскільки розуміння її ролі в забезпеченні добробуту людей і розвитку суспільства підсилює відповідальність фахівця та сприяє формуванню стійкої професійної ідентичності. Натомість недостатній рівень розвитку мотиваційної сфери може зумовлювати формальне ставлення до навчальної діяльності, зниження пізнавальної активності, відсутність ініціативності та, як наслідок, недостатню готовність до ефективної професійної діяльності [15].

Професійне самовизначення є центральною ланкою становлення майбутнього психолога і пов'язане з формуванням професійної свідомості та вибором особистісної позиції у професії. Воно виступає важливим етапом професіогенезу, оскільки саме в ході самовизначення формуються базові

орієнтири професійного розвитку, ціннісно-сміслова сфера та готовність до майбутньої діяльності.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що професійне самовизначення є не одноразовим актом вибору, а тривалим процесом, що включає формування професійної самосвідомості, розвиток мотивації, цінностей та особистісних смислів, пов'язаних із майбутньою діяльністю. Для майбутнього психолога цей процес набуває особливої значущості, оскільки передбачає не лише засвоєння професійних знань, а й усвідомлення власної відповідальності за психологічний вплив на інших людей.

Професійне становлення психолога тісно пов'язане з формуванням професійної мотивації та ціннісних орієнтацій, які визначають ставлення студента до майбутньої діяльності, рівень його відповідальності та прагнення до професійного вдосконалення. Важливу роль у цьому процесі відіграє освітнє середовище закладу вищої освіти, яке сприяє розвитку професійної ідентичності, активізації пізнавальної діяльності та формуванню практичного досвіду майбутніх психологів.

Важливою складовою професійного самовизначення є формування внутрішньої позиції особистості щодо професії. Вона виявляється у здатності суб'єкта свідомо вибрати професійний шлях, визначати життєві та професійні цілі, співвідносити власні інтереси, здатність та індивідуально-психологічні особливості з вимогами обраної діяльності. Така узгодженість забезпечує більш ефективно входження в професію та подальший розвиток у ній [29].

Крім того, професійне самовизначення майбутнього психолога передбачає вибір спеціалізації (клінічна, соціальна, освітня психологія), що визначає подальшу траєкторію професійного становлення. Воно включає також побудову індивідуального професійного плану, який охоплює постановку коротко- та довгострокових цілей, визначення шляхів їх досягнення та оцінку власних ресурсів [21].

Суттєву роль у цьому процесі здійснює саморефлексія та саморегуляція, що дозволяють майбутньому фахівцю аналізувати власні професійні якості,

коригувати поведінку та адаптуватися до змінних умов професійного середовища. Саме завдяки цим механізмам здійснюється інтеграція особистісного та професійного розвитку, що є необхідною умовою формування компетентного психолога [17].

Отож професійне самовизначення є центральною ланкою становлення майбутнього психолога, за яким слідує процеси самопізнання, ціннісного вибору та професійного планування. Його результатом стає сформована професійна ідентичність, яка забезпечує свідому, відповідальну й ефективну реалізацію себе у психологічній діяльності.

Розвиток професійно важливих якостей майбутнього психолога є складним та багатовимірним процесом, що охоплює як когнітивну, так і емоційно-особистісну сферу. Сучасні психологічні дослідження доводять, що ефективність професійної діяльності психолога є значною мірою рівнем сформованості таких якостей, як емпатія, рефлексивність, емоційна стабільність, комунікативна компетентність, толерантність і гуманістична спрямованість

Емпатійність виступає регулятором міжособистісної взаємодії, сприяє формуванню довірливих стосунків, знижує рівень конфліктності та ефективність професійного спілкування; рефлексія забезпечує усвідомлення психологом власних дій, переживань і професійних рішень, дозволяє психологу уникати професійних деформацій, критично оцінювати власну діяльність і підвищувати її ефективність; комунікативна компетентність, що включає навички активного слухання, вербальної та невербальної взаємодії, уміння встановлювати психологічний контакт, формує основу професійної взаємодії; толерантність і гуманістична спрямованість передбачають прийняття індивідуальних відмінностей клієнтів, повагу до їхніх цінностей та життєвого досвіду.

У контексті професійної підготовки психолога рефлексія набуває особливого значення як механізм самоконтролю, самоаналізу та саморегуляції. Вона сприяє усвідомленню фахівцем власних професійних дій, переживань і впливу на клієнта, що є важливим для ефективної психологічної допомоги. Крім того, професійна рефлексія розглядається як інтегративне утворення, що поєднує

різні її види (особистісну, інтелектуальну, соціальну та комунікативну) залежно від специфіки діяльності. Така багатовимірність забезпечує глибину аналізу професійних ситуацій і сприяє формуванню гнучкого мислення.

Рефлексія тісно пов'язана із розвитком самосвідомості особистості. Професійна самосвідомість виступає інтегративною характеристикою особистості фахівця, яка об'єднує знання про себе як про індивіда та як про професіонала, систему цінностей, установ і професійних ідентифікацій. Вона досягає спрямованості професійного розвитку, рівня відповідальності та здатності до самовдосконалення.

К. Крикля підкреслює, що визначальну роль у процесі професійного становлення відіграють внутрішні психологічні утворення особистості, зокрема професійна свідомість і самоствавлення. Саме вони забезпечують не лише розуміння змісту майбутньої діяльності, а й формування здатності індивіда сприймати себе як активного суб'єкта професійної взаємодії. У цьому контексті професійна свідомість виступає як інтегративна система уявлень про специфіку психологічної практики, її цінності, норми та етичні засади, тоді як самоствавлення відображає рівень прийняття себе в професійній ролі, готовність до саморозвитку та відповідальність за результати власної діяльності [13, с. 206].

Зважаючи на це, процес професійного становлення майбутнього психолога виходить за межі простого накопичення теоретичних знань і формування практичних умінь. Він передбачає складні внутрішні зміни, пов'язані з переосмисленням власного досвіду, розвитком рефлексивних здібностей, формуванням професійної ідентичності та ціннісно-сислової сфери особистості. Така трансформація супроводжується інтеграцією особистісних та професійних якостей, що в результаті забезпечує здатність майбутнього фахівця до ефективної самореалізації у сфері психологічної допомоги. Таким чином, професійне становлення – це не лише засвоєння знань, а передусім глибинна трансформація особистості [13].

Отже, розвиток рефлексії та самосвідомості забезпечує не лише глибше розуміння власного внутрішнього світу, а й виступає основою професійного

зростання психолога. Завдяки рефлексивним процесам фахівець здатний аналізувати власний досвід, критично оцінювати результати діяльності, своєчасно виявляти помилки та здійснювати корекцію професійної поведінки, що в цілому підвищує якість психологічної практики та ефективність взаємодії з клієнтами.

Адекватна самооцінка розглядається як одна з ключових умов професійного становлення майбутнього психолога, оскільки вона визначає рівень упевненості у власних знаннях, уміннях і здатності приймати відповідальні рішення у складних професійних ситуаціях. Згідно з науковими підходами, самооцінка виступає важливим регулятором діяльності особистості, впливаючи на мотивацію досягнення, рівень домагань та готовність до професійного розвитку. У період навчання в закладі вищої освіти самооцінка часто характеризується нестійкістю, що зумовлено обмеженим практичним досвідом, недостатньою сформованістю професійної ідентичності та високими вимогами до майбутньої діяльності психолога.

Додатковим фактором є стан професійної невизначеності, який може супроводжуватися сумнівами у власній компетентності та страхом помилок. Водночас адекватна самооцінка сприяє формуванню впевненості у власних силах, підвищує стійкість до стресових ситуацій та забезпечує готовність до конструктивного аналізу власної діяльності.

Науковці наголошують, що процес професійної підготовки практичного психолога не зводиться лише до оволодіння теоретичними положеннями, формування професійних компетентностей і розвитку практичних умінь. У ході навчання майбутній фахівець проходить важливий етап особистісного становлення, який забезпечує глибоке самопізнання, переоцінку власних життєвих орієнтирів та розвиток ключових соціальних і життєвих компетенцій. Особливого значення набувають уміння до саморефлексії, контролю емоційних станів, конструктивної взаємодії з іншими людьми та прийняття виважених рішень у складних професійних і життєвих обставинах [9, с. 19–20].

Отже, ефективне професійне становлення психолога неможливе без сформованої особистісної зрілості, здатності до саморефлексії та потреби в самореалізації. Особистість спеціаліста є не лише засобом здійснення професійної діяльності, а й основною умовою її успішності. У зв'язку з цим у процесі підготовки майбутніх психологів особлива увага приділяється розвитку внутрішньої цілісності, автентичності, готовності до безперервного особистісного й професійного самовдосконалення [9, с. 19–20].

У науковій літературі психолога переважно характеризують як фахівця сфери «допомагаючих професій», професійна діяльність якого ґрунтується на міжособистісній взаємодії та використанні власного особистісного потенціалу. Це означає, що основним інструментом професійного впливу психолога виступають його індивідуально-психологічні характеристики, особистісний досвід та комунікативні вміння. Рівень розвитку емпатії, толерантного ставлення до інших, безумовного прийняття клієнта, комунікативної гнучкості, здатності до щирості й саморозкриття, емоційної стійкості та цілеспрямованості значною мірою визначає якість психологічної взаємодії. Саме ці особистісні якості сприяють формуванню довірливого контакту з клієнтом, підвищують результативність психологічного впливу та забезпечують ефективність корекційно-терапевтичного процесу [9, с. 19–20].

Оскільки сучасна українська система професійної підготовки практичних психологів поки що не забезпечує повною мірою їхню готовність до результативної професійної адаптації, особливо в умовах соціальної нестабільності та невизначеності, актуалізується потреба у формуванні у майбутніх фахівців адаптаційних компетентностей. Насамперед це стосується розвитку здатності до усвідомленої, організованої та цілеспрямованої професійної діяльності в обставинах, для яких характерні недостатність інформації, відсутність чітких орієнтирів та постійні зміни [4, с. 103].

Акмеологічний підхід до формування фахівця нового покоління, поєднуючись із суб'єктно-особистісною та антропоцентрично-гуманістичною концепціями, характеризується власними специфічними рисами. Його сутність

виникає у визначенні таких умов, які сприяють активізації прагнення особистості до максимально високих результатів діяльності та повної самореалізації. У межах цього підходу оцінювання професіонала обґрунтовується не тільки на аналізі зовнішніх результатів праці, зокрема ефективності й успішності діяльності, а й на врахуванні внутрішніх характеристик особистості – мотивації, задоволеності професійною діяльністю, готовності до самовдосконалення та постійного професійного зростання. Важливим аспектом є також наявність внутрішньої мотивації, що стимулює людину до продуктивної праці та безперервного розвитку. [3, с. 94]. Отже, ключовим змістом акмеологічного підходу виступає визначення чинників і умов, які забезпечують професійне становлення та розвиток професіоналізму фахівця нового типу.

Не менш важливою складовою, як зазначає Бондаренко, є здатність до практичної реалізації прийнятих рішень з урахуванням динаміки ситуації, а також розвиток рефлексивних умінь, що дозволяють фахівцю аналізувати власні дії, оцінювати їх ефективність та, за потреби, своєчасно коригувати поведінку та професійну стратегію. Таким чином, професійна адаптація психолога передбачає не лише засвоєння теоретичних знань і практичних навичок, а й формування гнучкості мислення, відповідальності за прийняті рішення та здатності до безперервного самовдосконалення в умовах невизначеності [4].

Крім того, професійне становлення майбутнього психолога супроводжується певними труднощами, пов'язаними з адаптацією до професійних вимог, емоційним навантаженням, необхідністю самопізнання та подолання внутрішніх суперечностей. У зв'язку з цим особливого значення набуває психологічний супровід професійного розвитку студентів, створення умов для їх особистісної самореалізації та підтримка процесу формування професіоналізму.

Отже, професійне становлення майбутніх психологів є складним, багаторівневим і динамічним процесом, який охоплює не лише набуття професійних знань, умінь і навичок, а й розвиток особистісних якостей, необхідних для ефективної психологічної діяльності. Психологічні особливості

професійного становлення майбутніх психологів визначаються взаємодією особистісних, мотиваційних, емоційних і когнітивних чинників, які у сукупності забезпечують успішне формування професіоналізму майбутнього фахівця психологічної сфери. У процесі професійного формування особливого значення набувають розвиток професійної самосвідомості, рефлексії, емоційної стійкості, комунікативної компетентності, емпатії та здатності до саморозвитку. Саме ці психологічні характеристики забезпечують готовність майбутнього фахівця до конструктивної взаємодії з людьми та успішного виконання професійних обов'язків.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

2.1. Організація, процедура та аналіз результатів емпіричного дослідження

Емпіричний етап нашої роботи був спрямований на всебічне вивчення психологічних особливостей, що детермінують процес формування професіоналізму майбутніх фахівців на завершальному етапі їхньої академічної підготовки. Об'єктивність і достовірність даних забезпечувалася чітким дотриманням етапів наукового пошуку, ретельним відбором вибірки.

Характеристика вибірки дослідження. До участі в емпіричному дослідженні було залучено 20 студентів 4-го курсу ЛНТУ, які навчаються за спеціальністю «Психологія». Вибір саме цієї категорії респондентів зумовлений тим, що випускний курс є сензитивним періодом для завершення формування професійної ідентичності та переходу від теоретичного навчання до безпосередньої практичної діяльності. На цьому етапі студенти вже володіють необхідним базисом знань, пройшли практичну підготовку та перебувають у стані активного формування психологічної готовності до самостійної професійної діяльності. Обмежена кількість вибірки (20 осіб) дозволяє здійснити глибокий індивідуально-психологічний аналіз кожного показника, що є важливим для якісної інтерпретації особливостей професіоналізму.

Етапи та процедура дослідження: *підготовчий:* науковий підбір та обґрунтування діагностичного інструментарію для комплексного оцінювання професіоналізму; *діагностичний:* проведення тестування у стандартизованих умовах для забезпечення об'єктивності даних та мінімізації впливу зовнішніх чинників; *аналітичний:* кількісна та якісна обробка результатів, їх інтерпретація.

Методичне забезпечення. Для діагностики ми використали методику Дембо-Рубінштейна (модифікація А. Прихожан), методику «Мотивація навчання у ВНЗ» (Т. Ільїної), методику Q-сортування В. Стефенсона.

За допомогою методики Дембо-Рубінштейна (модифікація А. Прихожан) ми дослідили особливості самооцінки та рівня домагань респондентів, які становлять важливу основу особистісного розвитку й професійного становлення. Дана методика включає в себе такі 7 модальностей (шкал): «Здоров'я», «Розум / Здібності», «Характер», «Авторитет у однолітків», «Вміння щось робити своїми руками / Умілі руки», «Зовнішність», «Впевненість у собі».

Досліджуваним пропонується бланкова система, що складається із вертикальних шкал (ліній) довжиною 100 мм, кожна з яких репрезентує певну якість. Нижній полюс (0 мм) означає найнижчий ступінь розвитку якості, верхній полюс (100 мм) – найвищий. Респонденти мають позначити рисою чи знаком «←» свій актуальний стан розвитку якості на цей момент, після чого позначають знаком «x» рівень, до якого вони прагнуть або яким будуть повністю задоволені.

Аналіз здійснюється вимірюванням висоти актуального стану (норма: 50–75 мм), висоти рівня, якого респондент прагне досягти (норма: 60–89 мм) та дистанції між актуальним станом та бажаним, між позначками «←» та «x» (норма: 10–30 мм). Дистанція понад 30 мм свідчить про внутрішній конфлікт, менше 10 мм – про застій або компенсаторний захист. Перша шкала «Здоров'я» є лише «пробною», її результати не входять у аналіз (див. Додаток А).

На основі наданих емпіричних даних дослідження сформувавши зведену таблицю емпіричних показників самооцінки та рівня домагань (тал. 2.1).

Таблиця 2.1

Показники самооцінки та рівня домагань за групою

Шкали дослідження	Актуальна самооцінка (M _{co}), мм	Рівень домагань (M _g), мм	Середня дистанція (ΔM), мм
Розум (Здібності)	58,1	89,8	31,7
Характер	62,3	82,3	20,0
Авторитет	44,5	73,3	28,8
Умілі руки	68,9	86,8	17,9
Зовнішність	50,2	79,2	29,0
Упевненість у собі	40,7	81,3	40,6
Загальний індекс	54,1 (Адекватна)	82,1 (Реалістичний)	28,0 (Оптимальна)

За інтегральними показниками (Загальний індекс: самооцінка = 54,1 мм, домагання = 82,1 мм, дистанція = 28,0 мм) майбутні психологи демонструють класичний гармонійний профіль.

Зокрема, адекватна самооцінка свідчить про наявність здорової професійної рефлексії – студенти не схильні до нарцисичного переоцінювання власного «Я», але й не знецінюють себе. Реалістичний рівень домагань вказує на високу мотивацію до особистісного та професійного зростання; цілі, які ставляться, є значними, але досяжними. Оптимальна дистанція (розходження) виступає внутрішнім двигуном: у студентів є чітке усвідомлення «зони свого найближчого розвитку» (прагнення стати кращими, ніж вони є зараз).

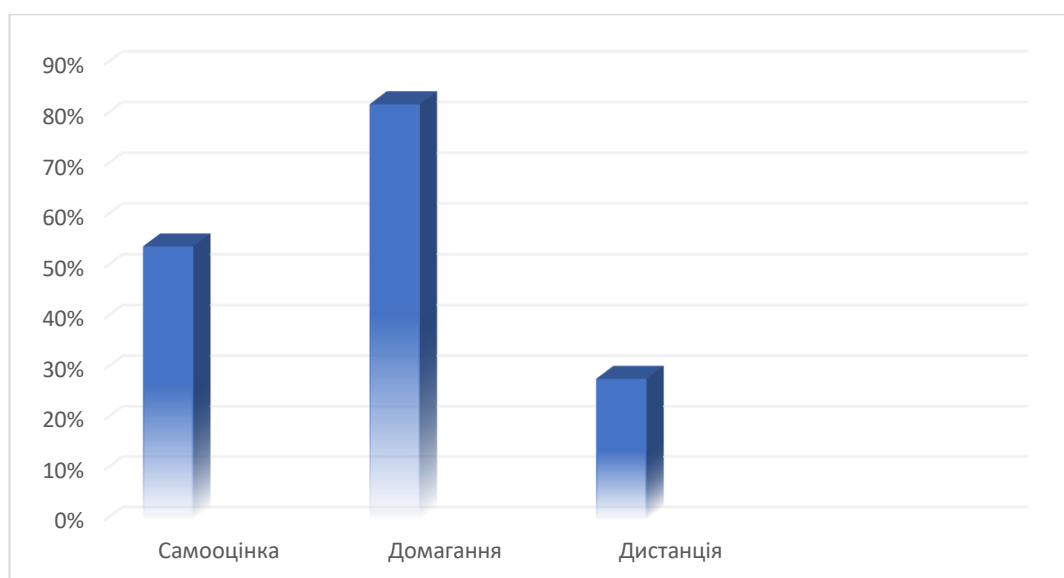

Рис. 2.1. Загальні показники за методикою Дембо-Рубінштейна (модифікація А. Прихожан)

Попри те, що загальний індекс методики демонструє цілковиту нормативність та адекватність самосприйняття студентів, детальна пошкальна діагностика виявляє суттєву нерівномірність у структурі особистісної готовності майбутніх психологів. Нижче наведено психологічний зміст кожної досліджуваної шкали крізь призму їхнього професійного становлення (рис. 2.2).

Розум / Здібності (самооцінка – 58,1 мм, домагання – 89,8 мм, дистанція – 31,7 мм). Майбутні психологи адекватно оцінюють свій інтелект, але мають максималістські прагнення до всебічних знань. Розрив у 31,7 мм створює

помітне напруження – студенти дуже хочуть бути інтелектуально бездоганними, що стимулює їх до ретельного навчання.

Характер (самооцінка – 62,3 мм, домагання – 82,3 мм, дистанція – 20,0 мм). Найбільш гармонійна та збалансована шкала. Студенти впевнені у своїх вольових якостях та здатності до саморегуляції, а ідеальна дистанція у 20 вказує на здорову, послідовну роботу над своєю емоційною стійкістю, яка необхідна для роботи з клієнтами.

Авторитет у однолітків (самооцінка – 44,5 мм, домагання – 73,3 мм, дистанція – 28,8 мм). Показник знаходиться на межі заниженого. Майбутні фахівці відчують дефіцит визнання у групі, що може вказувати на бар'єри у спілкуванні чи невпевненість у своїх лідерських якостях. Помірні домагання (73,3 мм) свідчать про бажання бути почутими, але без прагнення домінувати.

Умілі руки / Практичність (самооцінка – 68,9 мм, домагання – 86,8 мм, дистанція – 17,9 мм). Шкала з найвищою актуальною оцінкою та найменшим розривом. Студенти відчують високу готовність до реальних дій та творчості. У професії це транлюється як легкість у освоєнні практичного інструментарію (арт-терапія, створення методик, тренінгові техніки).

Зовнішність (самооцінка – 50,2 мм, домагання – 79,2 мм, дистанція – 29,0 мм). Показник – посередині. Студенти демонструють здорове прийняття свого фізичного «Я» без надмірної фіксації на комплексах, що дозволить їм під час майбутньої практики фокусуватися на особистості клієнта.

Упевненість у собі (самооцінка – 40,7 мм, домагання – 81,3 мм, дистанція – 40,6 мм). Головна зона внутрішнього конфлікту. Найнижча самооцінка поєднується з величезним розривом (понад 40 мм). Студенти гостро відчують брак внутрішньої опори та «синдром самозванця», що є серйозною перешкодою для початку самостійної психологічної практики.

Отже, застосування методики дало змогу проаналізувати базові характеристики особистості, що визначають впевненість у власних можливостях, здатність до самореалізації, рівень самоприйняття, прагнення до професійного зростання.

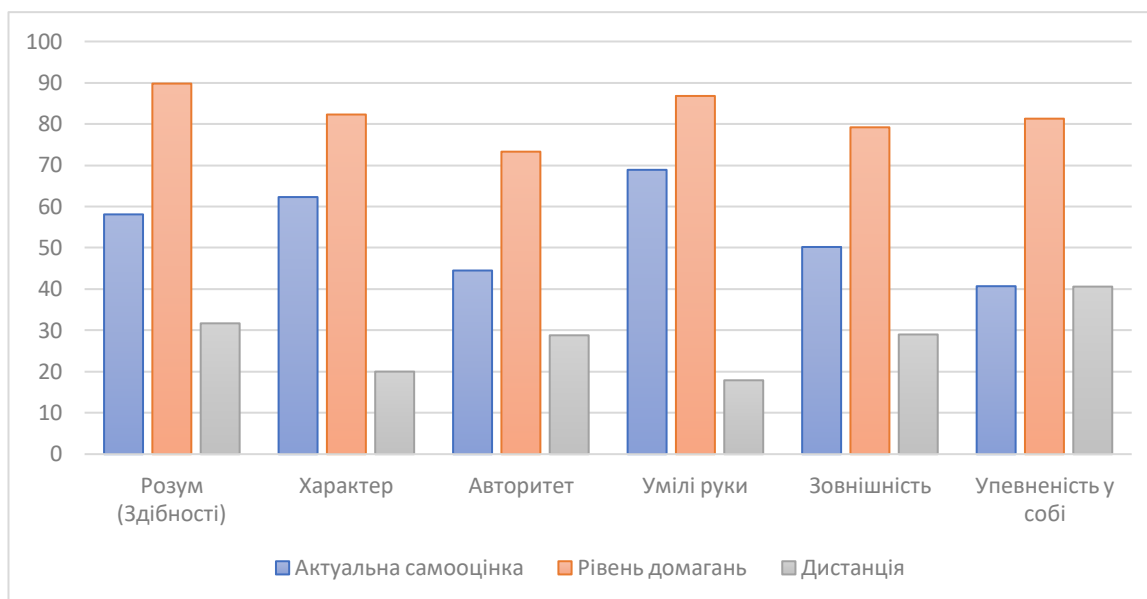

Рис. 2.2. Результати за кожною досліджуваною шкалою

Саме ці психологічні параметри формують внутрішній ресурс особистості, який забезпечує ефективне виконання професійних обов'язків, готовність до подолання труднощів, досягнення поставлених цілей. Такі результати дозволили оцінити особистісний фундамент, на якому ґрунтується формування професійної компетентності і професіоналізму загалом.

Для більш детального вивчення професіоналізму наших респондентів застосували також методику «Мотивація навчання у ВНЗ» (Т. Ільїної) (див. Додаток Б), в якій є три шкали: «Здобуток знань» (прагнення до набуття знань, цікавість); «Опанування професії» (прагнення опанувати професійні знання та сформувати професійно важливі якості); «Отримання диплома» (прагнення отримати диплом при формальному засвоєнні знань, прагнення пошуку обхідних шляхів Під час складання іспитів і заліків). Опитувальник складається з 50 тверджень. Для маскування є фонові твердження, які надалі не обробляються, щоб зменшити фактор соціальної бажаності відповідей.

Результати дослідження за цією методикою (табл. 2.2) свідчать про те, що найбільш вираженим у досліджуваних є мотив отримання диплома, тоді як найменш сформованим виявився мотив отримання знань. Це дає підстави припустити, що значна частина студентів орієнтується на досягнення

формального результату навчання – отримання документа про вищу освіту, який розглядається як засіб підвищення конкурентоспроможності на ринку праці та забезпечення майбутнього професійного статусу.

Таблиця 2.2

Результати за методикою «Мотивація навчання у ВНЗ»

№ студента	«Набуття знань» МАХ – 12,6 балів	«Опанування професією» МАХ – 10 балів	«Отримання диплома» МАХ – 10 балів
1	6	6	8
2	7,2	6	8
3	6	4	10
4	7,2	6	7,5
5	7,2	10	7,5
6	4,5	6	7,5
7	4,5	4	6,5
8	9	8	8
9	9	4	8
10	6	6	8
11	7,2	6	8
12	6	4	10
13	7,2	6	7,5
14	7,2	10	7,5
15	4,5	6	7,5
16	4,5	4	6,5
17	9	8	8
18	9	4	8
19	6	6	8
20	7,2	6	8
Середнє значення	6,7	6,0	7,9

Аналіз емпіричних даних за методикою «Мотивація навчання у ВНЗ» дозволив виявити сформованість компонентів психологічної готовності до професійної діяльності (рис. 2.3).

«Набуття знань». Переважання середнього рівня (60%) свідчить про те, що більшість студентів-психологів виявляють помірну, вибіркочку пізнавальну активність. Вони орієнтовані на засвоєння стандартної навчальної програми, проте не мають масового прагнення до самостійного наукового пошуку. Рівний розподіл крайніх показників (по 20% високого та низького рівнів) вказує на помірну полярність групи: частина студентів демонструє глибоку інтелектуальну допитливість, тоді як інша частина обмежується лише необхідним мінімумом знань. Такі показники свідчать про недостатню

вираженість пізнавальної мотивації та обмежену спрямованість студентів на глибоке засвоєння навчального матеріалу, розвиток професійних компетентностей та самовдосконалення. Така тенденція може вказувати на переважання прагматичного підходу до навчання, коли освітній процес сприймається переважно як необхідний етап для досягнення зовнішньої мети.

«Опанування професією». Половина опитаних (50%) знаходиться на середньому рівні, що відображає стандартний, помірний інтерес до практичних аспектів психологічної діяльності. Особливу увагу привертає той факт, що аж 30% респондентів мають рівень нижче середнього. Це вказує на слабку сформованість професійних намірів та розмитість «Я-професійного». Студенти вивчають теорію, але не ідентифікують себе як майбутніх практикуючих фахівців (консультантів, терапевтів). Лідерів з високим рівнем менше.

«Отримання диплома». Ця шкала виявилася найбільш вираженою у досліджуваній вибірці: 60% опитаних мають рівень вище середнього, а решта 40% - середній рівень, при цьому низьких показників не зафіксовано взагалі. Такий результат свідчить про домінування зовнішньої, прагматичної мотивації навчання. Отримання статусу вищої освіти та формального документа («корочки») є для студентів сильнішим стимулом, ніж сам процес безпосереднього занурення у зміст майбутньої професійної діяльності.

Мотив «отримання диплома» належить до зовнішніх мотивів навчальної діяльності, оскільки він пов'язаний не стільки зі змістом навчання та інтересом до здобуття знань, скільки з очікуваними соціальними та професійними перевагами, які надає диплом про вищу освіту. За умови домінування такого мотиву навчальна активність може підтримуватися переважно зовнішніми стимулами, тоді як внутрішня зацікавленість у навчанні та професійному розвитку залишається недостатньо сформованою. Це актуалізує необхідність створення умов для розвитку внутрішньої мотивації студентів, посилення їх пізнавального інтересу та усвідомлення цінності знань як важливого ресурсу особистісного та професійного становлення.

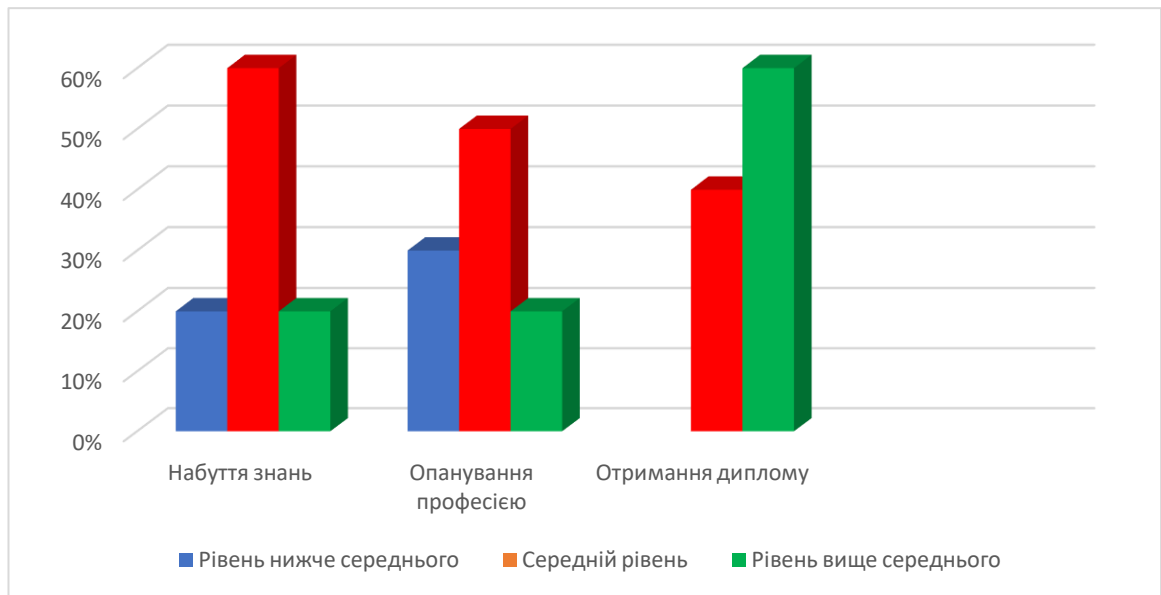

Рис. 2.3. Сформованість компонентів психологічної готовності до професійної діяльності

Аналіз результатів за цією методикою дозволяє більш комплексно охарактеризувати рівень професіоналізму респондентів, оскільки навчальна мотивація є важливим чинником професійного розвитку, формування професійної компетентності та готовності до майбутньої трудової діяльності.

Наступною у своєму дослідженні ми використали методику Q-сортування В. Стефенсона (Варіант опитувальника: 60 тверджень, три варіанти відповіді), яка призначена для вивчення уявлень людини про власну особистість, особливості її міжособистісної взаємодії та дозволяє виявити неусвідомлені тенденції поведінки й оцінити самооцінку (див. Додаток В).

На основі наданих емпіричних даних дослідження за методикою Q-сортування В. Стефенсона ми сформуваємо розгорнутий психологічний аналіз. Для отримання об'єктивної картини спершу було вираховано середні значення для всієї групи за кожною з шести представлених шкал (максимум за кожною шкалою – 10 балів): залежність: 5,20 бала (середній рівень); незалежність: 3,25 бала (низький рівень); товариськість: 5,85 бала (середній рівень); нетовариськість: 3,40 бала (низький рівень); прийняття боротьби: 3,70 бала (низький рівень); уникання боротьби»: 4,95 бала (середній рівень) (рис. 2.4).

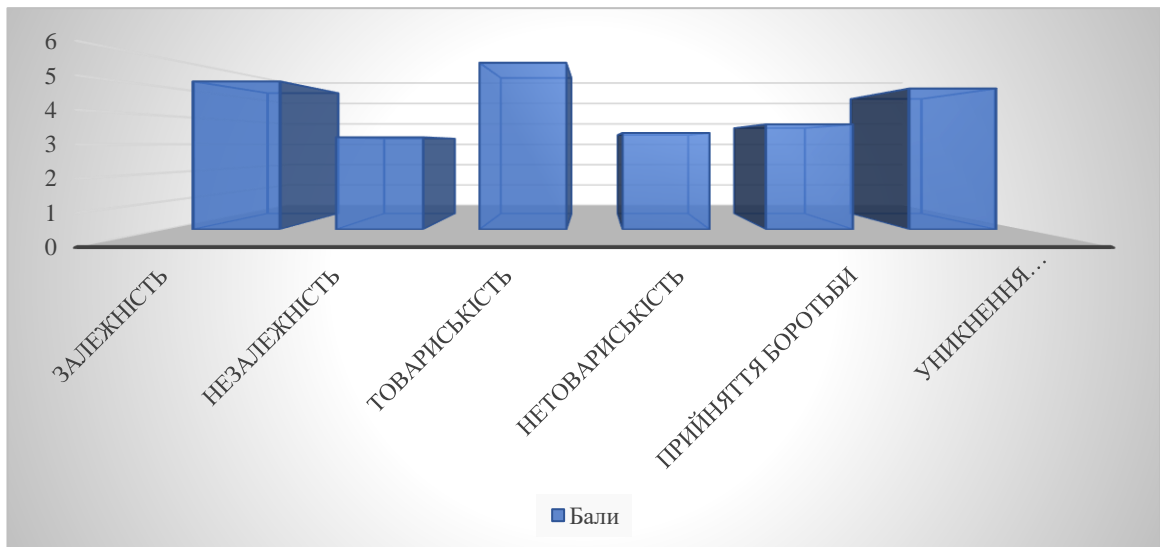

Рис. 2.4. Розподіл середніх балів для усієї групи

Аналіз паритету шкал, що відповідають за автономність особистості, виявив чітку тенденцію до веденості у досліджуваній вибірці. За шкалою «Залежність» зафіксовано стабільний середній рівень (5,20 бала), тоді як показник «Незалежність» зміщений до нижньої межі (3,25 бала). Більшість студентів виявляють схильність приймати групові стандарти, очікують на допомогу та схвалення від оточення, орієнтуючись на зовнішні авторитети. Яскраво виражена автономність та здатність до опору груповому тиску є поодинокими і властиві лише одиницям.

З одного боку, помірна залежність на етапі навчання є нормативною, оскільки відображає готовність студентів підкорятися академічним вимогам, слухати супервізора, засвоювати етичні й професійні норми спільноти. З іншого – виражений дефіцит автономії у майбутній практиці може трансформуватися у проблему «розмивання професійних кордонів».

Паритет «Товарищність/Нетоварищність». Найбільш вираженою та однорідною тенденцією у групі виявилася шкала «Товарищність», яка зафіксувала найвищий середній бал серед усіх показників (5,85 бала). Натомість шкала «Нетоварищність» очікувано знаходиться на низькому рівні (3,40 бала). Отримані дані підтверджують відсутність у більшості вибірки потягу до самоізоляції чи соціофобічних проявів; студенти демонструють виражену потребу в контактах, відкритість до взаємодії та легкість у встановленні зв'язків.

Ця тенденція виступає потужним професійним ресурсом досліджуваної вибірки. Оскільки діяльність психолога належить до професій типу «людина-людина», де комунікація є основним робочим інструментом *Шкали «Прийняття / Уникання боротьби»*. Яскравим маркером комунікативної сфери досліджуваної групи є специфіка їхнього реагування на ситуації розбіжності думок, критики та міжособистісних конфліктів. За результатами дослідження, середній показник за шкалою «Прийняття боротьби» знаходиться на низькому рівні (3,70 бала), тоді як показник «Уникання боротьби» є вищим і фіксується на стабільному середньому рівні (4,95 бала). Таке співвідношення підтверджує, що у більшості опитаних студентів домінують стратегії, спрямовані на збереження внутрішнього миру в колективі, пошук компромісів та «згладжування кутів».

Виражена орієнтація на уникання жорсткої боротьби допомагає психологу бути гнучким, емпатичним, чуйним та транслювати безоціночне прийняття особистості іншого. Проте переважання стратегій уникання над готовністю до боротьби часто вказує на внутрішній страх перед проявами агресії (як власної, так і чужої). Для практикуючого фахівця важливо вміти витримувати негативні емоції клієнта і коли це необхідно, йти на професійну, екологічну конфронтацію.

Комплексний аналіз результатів емпіричного дослідження дозволив інтегрувати характеристики студентів-психологів випускного курсу й сформувати цілісний психологічний портрет вибірки на етапі переходу до самостійної фахової діяльності.

За методикою Т. Ільїної виявлено домінування зовнішніх чинників. Провідною є шкала «Отримання диплома» (7,9 із 10 балів), яка виражена у 100% студентів на рівні, вищому за середній, та середньому. Натомість внутрішні професійні мотиви виражені помірніше: «Набуття знань» (6,7 із 12,6 балів) та «Опанування професією» (6,0 із 10 балів, де 30% мають рівень нижче середнього). Це свідчить про те, що формальний статус освіти наразі є сильнішим стимулом, ніж глибока ідентифікація з професійною практикою.

За даними Q-сортування В. Стефенсона, провідною тенденцією групи є «Товариськість» (5,85 бала) при низькій «Нетовариськості» (3,40 бала). Природна відкритість та легкість у встановленні контактів є головним

професійним ресурсом студентів, необхідним для майбутньої емпатичної взаємодії та побудови довірливого контакту.

Попри високу комунікабельність, зафіксовано виражену веденість. «Залежність» (5,20 бала) переважає над «Незалежністю» (3,25 бала), стратегії «Уникання боротьби» (4,95 бала) домінують над «Прийняттям» (3,70 бала). Студенти схильні уникати конфронтації, орієнтуватися на зовнішні авторитети, що створює ризик розмивання професійних кордонів під впливом клієнта.

За методикою Дембо-Рубінштейна, загальний профіль групи є адекватним та з прагненням до зростання (самооцінка – 54,1 мм, домагання – 82,1 мм). Проте шкала «Упевненість у собі» виступила головною зоною деструкції: вона має найнижчий актуальний рівень (40,7 мм) при критичному розриві з домаганнями (40,6 мм). Саме цей брак внутрішньої опори («синдром самозванця») блокує готовність до «прийняття боротьби» та змушує студентів компенсувати невпевненість через поведінкову залежність від групи.

Отже процес професіоналізації у закладі вищої освіти потребує обов'язкового включення активних методів психологічного впливу. Це дозволяє перетворити теоретичний базис знань на стійку професійну позицію та забезпечити етичну й психологічну стійкість майбутнього психолога.

2.2. Рекомендації щодо розвитку професіоналізму майбутнього психолога

Отже розвиток професіоналізму майбутнього психолога доцільно розглядати як цілісний і динамічний процес особистісно-професійного становлення, який не обмежується лише накопиченням теоретичних знань і набуттям практичних навичок, а й враховує глибоку трансформацію особистості здобувача освіти, що передбачає інтеграцію когнітивного, емоційно-ціннісного, поведінкового компонентів у єдину систему професійної готовності. Такий процес включає поступове формування не лише фахової компетентності, але й професійної ідентичності, розвитку внутрішніх регуляторів діяльності, здатності до саморефлексії, самоконтролю, відповідального прийняття рішень у складних професійних ситуаціях.

Брич В., Снігур Х. підкреслюють, що формування фахівця нового типу передбачає орієнтацію на розкриття внутрішніх резервів навчання, зокрема особливостей мислення, пам'яті та закріплення знань. Розвиток професіонала відбувається в соціальному й культурному середовищі, яке визначає його світогляд, статус, прагнення та життєві цілі. Ключову роль відіграє неперервна освіта, що ґрунтується на готовності до навчання протягом життя, мотивації до самовдосконалення, доступності освітніх можливостей та узгодженості всіх етапів навчання. Її ефективність забезпечують позитивна мотивація, організація навчання на високому рівні складності, активізація пізнавальних процесів, розвиток морально-вольових якостей та цілеспрямоване формування професійно важливих здібностей [5, с. 130].

З огляду на специфіку професійних вимог до особистості психолога, система підготовки майбутніх фахівців має бути багаторівневою та охоплювати такі складові.

По-перше, світоглядний рівень, який спрямований на становлення професійної свідомості. Він передбачає засвоєння етичних норм, моделей і правил поведінки, а також формування стійкої системи цінностей, що відповідає професійній етиці психолога. По-друге, професійний рівень, орієнтований на отримання деяких теоретичних знань і практичних умінь, опанування технологій професійної діяльності, а також розвиток загальної та психологічної культури майбутнього спеціаліста.

По-третє, особистісний рівень, який має на меті розвиток професійно важливих рис особистості, утвердження гуманістичної спрямованості, формування діалогічності як ключової характеристики та здатності до усвідомлення себе в межах професії [20].

Враховуючи сучасні теоретичні напрацювання у галузі психології професійного розвитку на підходи щодо формування професіоналізму майбутнього психолога, необхідним є створення відповідних психолого-педагогічних умов, які б сприяли гармонійному розвитку всіх складових професійної підготовки, та виокремлення рекомендацій, спрямованих на

комплексне формування їхнього професіоналізму. Це передбачає не лише модернізацію змісту освіти, але й використання активних та інтерактивних методів навчання, залучення студентів до практичної діяльності, розвиток їхньої рефлексивної культури, формування стійкої мотивації до професійного самовдосконалення, готовність до ефективної діяльності в умовах сучасних соціальних викликів.

До психолого-педагогічних умов розвитку професіоналізму (професійної підготовки) майбутнього психолога відносимо:

1. Розвиток професійної мотивації та ціннісних орієнтацій.
2. Формування професійної самосвідомості та ідентичності.
3. Розвиток професійно важливих якостей.
4. Удосконалення когнітивного та операційного компонентів професіоналізму.
5. Організація практичної підготовки та супервізії.
6. Розвиток рефлексії та здатності до саморозвитку.
7. Формування професійної компетентності майбутніх психологів в умовах сучасних викликів.

Далі охарактеризуємо кожен із цих психолого-педагогічних умов.

Так, однією з ключових умов ефективного формування професіоналізму майбутнього психолога є *становлення стійкої внутрішньої мотивації* до обраної професійної діяльності. У сучасних психологічних дослідженнях мотиваційна сфера розглядається як системоутворювальний чинник професійного розвитку, що визначає спрямованість особистості, рівень її активності та готовність до самореалізації. Саме внутрішня, усвідомлена мотивація виступає основою професійного зростання, оскільки забезпечує не лише інтерес до діяльності, але й здатність долати труднощі та підтримувати високий рівень залученості у процес професійного становлення.

Важливо підкреслити, що професіоналізація майбутнього психолога не зводиться до формального оволодіння знаннями і навичками. Вона передбачає формування цілісної професійної позиції, яка включає *систему ціннісних*

орієнтацій, етичних установок і усвідомлення соціальної значущості психологічної допомоги. А отже, вибір і освоєння професії пов'язані з прийняттям її смислів і цінностей, що визначає якість майбутньої діяльності. У цьому контексті особливої ваги набуває розвиток гуманістичної спрямованості особистості майбутнього психолога (формування емпатійності, толерантності, поваги до унікальності кожної людини, здатності до прийняття іншого без осуду). Ці характеристики виступають не лише моральними орієнтирами, а й професійно необхідними передумовами ефективної взаємодії з клієнтами.

З огляду на зазначене у процесі професійної підготовки доцільно реалізовувати такі напрями роботи:

- створення умов для усвідомлення студентами суспільної значущості професії психолога, її ролі у забезпеченні психологічного благополуччя особистості та соціуму;

- цілеспрямоване формування системи гуманістичних цінностей через включення в освітній процес етичних дискусій, аналіз професійних ситуацій, рефлексивні практики;

- розвиток внутрішньої мотивації до професійного самовдосконалення шляхом залучення здобувачів освіти до науково-дослідної діяльності, тренінгів особистісного зростання, практичної роботи;

- підтримка прагнення до самопізнання, саморозвитку та усвідомленого професійного вибору.

Таким чином, розвиток професійної мотивації та ціннісних орієнтацій виступає фундаментом формування професіоналізму майбутнього психолога, оскільки забезпечує не лише ефективність навчально-професійної діяльності, але й визначає характер взаємодії фахівця з клієнтами, його етичну позицію та готовність до відповідальної професійної практики.

Формування професійної самосвідомості та ідентичності забезпечує усвідомлене входження особистості у професійний простір і визначає якість подальшої фахової діяльності. Професійна самосвідомість виступає складним інтегративним утворенням, що охоплює уявлення індивіда про себе як суб'єкта

професійної діяльності, систему професійних цінностей, ставлення до обраної спеціальності, здатність до критичного осмислення власного досвіду. Вона включає такі взаємопов'язані компоненти: самопізнання (усвідомлення власних психологічних особливостей, ресурсів і обмежень); самооцінка (визначення рівня власної професійної готовності); саморефлексія (аналіз власних дій, переживань і результатів діяльності).

У процесі професійного становлення майбутній психолог поступово формує свою професійну ідентичність, яка відображає рівень прийняття професійної ролі, інтеграцію особистісних і професійних якостей та готовність діяти відповідно до етичних і професійних стандартів [43]. Сформована професійна ідентичність забезпечує внутрішню цілісність особистості фахівця, сприяє підвищенню впевненості у власних силах і виступає чинником психологічної стійкості в умовах професійних труднощів.

З огляду на це у процесі підготовки майбутнього психолога доцільно цілеспрямовано впроваджувати різноманітні рефлексивні практики, які стимулюють усвідомлення власного досвіду та професійного зростання. Ефективними є ведення рефлексивних щоденників, у яких студенти можуть фіксувати власні переживання, труднощі та досягнення, участь у супервізійних та інтервізійних групах, що забезпечують професійний зворотний зв'язок, а також систематичний самоаналіз виконаних практичних завдань. Такі форми роботи сприяють розвитку здатності до глибокого осмислення власної діяльності та формуванню навичок саморегуляції.

Особливу увагу слід приділяти формуванню адекватної професійної самооцінки, яка має базуватися на реалістичному співвіднесенні власних можливостей із вимогами професії. Надмірно занижена або завищена самооцінка може негативно впливати на ефективність професійної діяльності, тому важливо створювати умови для об'єктивного оцінювання власних досягнень через зворотний зв'язок від викладачів, наставників і колег.

Водночас важливим результатом цього процесу є формування цілісного образу «Я-психолог», який поєднує уявлення про власні професійні якості,

цінності, ролі та перспективи розвитку. Такий образ виступає своєрідним внутрішнім орієнтиром, що спрямовує професійне зростання, визначає індивідуальний стиль діяльності та сприяє гармонійному поєднанню особистісного і професійного розвитку.

Розвиток професійно важливих якостей визначає ефективність взаємодії з клієнтом і результативність психологічної допомоги. У сучасних наукових підходах підкреслюється, що діяльність психолога належить до типу «людина–людина», а отже, вимагає високого рівня розвитку соціально-перцептивних, емоційно-регулятивних та комунікативних якостей.

До базових професійно значущих характеристик психолога традиційно відносять емпатійність як здатність до розуміння емоційних станів іншої людини, рефлексивність як уміння аналізувати власні дії та переживання, відповідальність за результати професійної діяльності, емоційну стабільність як здатність зберігати внутрішню рівновагу у стресових ситуаціях, розвинені комунікативні здібності. Саме емпатійне розуміння, безумовне прийняття та автентичність спеціаліста створюють необхідні умови для ефективного психологічного впливу. Професіоналізм неможливий без сформованої системи саморегуляції та здатності до самовдосконалення.

Розвиток зазначених якостей потребує цілеспрямованого і систематичного впливу в процесі професійної підготовки. Зокрема, ефективним є використання тренінгових технологій, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту, що охоплює здатність до усвідомлення власних емоцій, розуміння емоцій інших та управління емоційними станами. Такі форми роботи дозволяють не лише підвищити рівень емпатії, але й сформувати навички конструктивної міжособистісної взаємодії.

Важливим напрямом є також формування комунікативної компетентності (володіння техніками активного слухання, навичками постановки запитань, умінням встановлювати довірливий контакт і підтримувати професійні межі), що забезпечує ефективність консультативного процесу та сприяє встановленню терапевтичного альянсу.

Окрему увагу слід приділяти розвитку здатності до саморегуляції та формуванню стресостійкості, що є необхідною умовою запобігання професійному вигоранню. У цьому контексті доцільно використовувати методи психологічної самопомоги, техніки релаксації, майндфулнес-практики, формувати навички емоційної самопідтримки тощо.

Розвиток професійно важливих якостей майбутніх психологів має здійснюватися комплексно, із залученням інтерактивних методів навчання, практико-орієнтованих підходів, що забезпечують не лише засвоєння знань, але й глибоку особистісну трансформацію здобувача освіти відповідно до вимог майбутньої професійної діяльності.

Удосконалення когнітивного та операційного компонентів професіоналізму майбутнього психолога є одним із ключових напрямів його фахового становлення, оскільки саме вони забезпечують здатність ефективно застосовувати теоретичні знання у практичній діяльності. Когнітивний компонент охоплює систему наукових знань про закономірності психічного розвитку, функціонування особистості та груп, сучасні психологічні теорії й підходи; операційний – відображає сформованість практичних умінь і навичок, необхідних для здійснення психодіагностичної, консультативної, корекційної та профілактичної роботи.

У цьому контексті особливої ваги набуває інтеграція теоретичної та практичної підготовки, яка передбачає взаємопроникнення навчального матеріалу та реального досвіду професійної діяльності. Такий підхід сприяє формуванню цілісного професійного мислення, розвитку аналітичних здібностей і вміння приймати обґрунтовані рішення. Доцільним є використання активних методів навчання (кейс-методів – дозволяють аналізувати конкретні психологічні ситуації, моделювання професійних завдань – створює умови для відпрацювання алгоритмів дій у безпечному освітньому середовищі). Саме діяльнісно-орієнтовані технології навчання сприяють переходу від репродуктивного рівня засвоєння знань до творчого їх використання.

Окремої уваги потребує розвиток спеціалізованих професійних умінь, що становлять основу операційного компоненту (формування навичок психодіагностики, які включають уміння добирати валідні і надійні методики, інтерпретувати результати дослідження, робити обґрунтовані висновки). Важливими є навички психологічного консультування, що передбачають встановлення довірливого контакту з клієнтом, активне слухання, емпатійне реагування, використання відповідних технік допомоги. Розвиток умінь психокорекційної роботи забезпечує також здатність майбутнього психолога впливати на особистісні і поведінкові особливості клієнта з метою їх оптимізації.

Отже, вдосконалення когнітивного та операційного компонентів професіоналізму потребує системного підходу, що поєднує глибоке засвоєння теоретичних знань із їх практичним застосуванням, використання інноваційних освітніх технологій та цілеспрямований розвиток професійних умінь, що створює підґрунтя для формування компетентного, гнучкого та конкурентоспроможного фахівця у сфері психології.

Організація практичної підготовки та супервізії. Становлення професіоналізму майбутнього психолога неможливе без цілеспрямованого включення здобувачів освіти у різні види практичної діяльності, які відтворюють реальні умови майбутньої професії. *Практична підготовка* виступає не лише засобом закріплення теоретичних знань, а й важливим чинником формування професійного мислення, розвитку відповідальності, етичної свідомості та здатності приймати обґрунтовані рішення у складних і невизначених ситуаціях. У контексті компетентнісного підходу вона розглядається як ключовий механізм інтеграції знань, умінь і особистісних якостей у цілісну систему професійної готовності. Ефективність професійного становлення значною мірою залежить від якості організації освітнього середовища, його практикоорієнтованості. Важливим є створення умов, за яких студент має можливість поступово переходити від спостереження до самостійного виконання професійних завдань, опановуючи різні ролі психолога (консультанта, діагноста, фасилітатора,

дослідника). Такий підхід сприяє формуванню не лише професійних умінь, а й впевненості у власній компетентності.

Особливого значення набуває *впровадження супервізії* як спеціально організованого процесу професійного супроводу діяльності майбутнього психолога. Супервізія забезпечує можливість аналізу практичного досвіду під керівництвом більш досвідченого фахівця, сприяє усвідомленню власних професійних дій, помилок і труднощів, розвитку рефлексивних умінь. Водночас інтервізія (взаємне професійне обговорення між рівними за статусом учасниками) стимулює розвиток критичного мислення, навичок аргументації та здатності до професійної взаємодії.

Не менш важливим компонентом є систематичний і конструктивний зворотний зв'язок з боку викладачів і практикуючих психологів, який має бути спрямований не лише на оцінювання результатів діяльності, а й на підтримку професійного зростання студента, формування адекватної самооцінки, мотивації до самовдосконалення. Ефективний зворотний зв'язок передбачає конкретність, своєчасність і орієнтацію на розвиток, що дозволяє майбутньому фахівцеві усвідомлювати власний прогрес, визначати напрями подальшого вдосконалення.

Отже, організація практичної підготовки та супервізії має здійснюватися як системний, поетапний і науково обґрунтований процес, що забезпечує поступове входження майбутніх психологів у професійну діяльність, сприяє розвитку його компетентності, рефлексивності та готовності до ефективної взаємодії з клієнтами у різних умовах професійної практики.

Розвиток рефлексії та здатності до саморозвитку забезпечують усвідомлений характер професійної діяльності та її постійне вдосконалення. Рефлексія розглядається як складний психічний процес, що полягає в осмисленні суб'єктом власних дій, переживань, рішень і їхніх наслідків, у здатності до критичної оцінки власного професійного досвіду. Для психолога рефлексія має особливе значення, адже його професійна діяльність безпосередньо пов'язана з міжособистісною взаємодією, емоційною включеністю та необхідністю прийняття складних рішень у ситуаціях невизначеності. Саме завдяки

розвиненій рефлексії фахівець здатний аналізувати ефективність власних професійних дій, усвідомлювати причини можливих труднощів чи помилок, коригувати свою поведінку відповідно до вимог конкретної ситуації. Крім того, рефлексія сприяє формуванню адекватної професійної самооцінки, розвитку відповідальності та здатності до саморегуляції.

Важливим аспектом є також розвиток здатності до саморозвитку, який передбачає активну позицію особистості щодо власного професійного становлення. У цьому контексті особливої актуальності набуває концепція безперервного навчання (lifelong learning), що орієнтує майбутнього психолога на постійне оновлення знань, розширення професійних компетентностей та адаптацію до змінних умов професійної діяльності.

З метою розвитку рефлексії та здатності до саморозвитку доцільно впроваджувати комплекс психолого-педагогічних заходів (формування навичок критичного мислення), що дозволяє не лише сприймати інформацію, але й аналізувати її, оцінювати достовірність, застосовувати у практичній діяльності; стимулювання систематичного самоаналізу професійного досвіду через ведення рефлексивних щоденників, участь у супервізіях, обговорення професійних випадків (case-study)).

Доцільно також розвивати внутрішню мотивацію до самовдосконалення, формуючи у студентів усвідомлення необхідності постійного професійного зростання. Це передбачає не лише опанування нових знань і технологій, але й роботу над власними особистісними якостями, такими як емоційна стійкість, емпатійність, відкритість до нового досвіду.

Формування професійної компетентності майбутніх психологів в умовах сучасних викликів набуває особливої актуальності у зв'язку з динамічними соціальними змінами, що супроводжуються підвищеним рівнем невизначеності, стресогенності, психологічної вразливості населення. Так, воєнний стан, масштабні міграційні процеси, втрати, травматичний досвід, стрімкий розвиток цифрових технологій істотно трансформують як зміст професійної діяльності психолога, так і вимоги до його підготовки. У цих умовах професійна

компетентність набуває інтегративного характеру, поєднуючи спеціальні знання, практичні навички, етичну відповідальність, здатність до адаптації в нестандартних ситуаціях.

Одним із ключових напрямів є розвиток навичок кризового консультування, які передбачають уміння оперативно оцінювати психоемоційний стан клієнта, надавати первинну психологічну допомогу, працювати з гострими реакціями на стрес і травму, запобігати розвитку довготривалих дезадаптивних станів. Це вимагає від майбутнього психолога сформованості емоційної стійкості, здатності до саморегуляції, дотримання професійних меж у роботі з клієнтами, що перебувають у кризових умовах.

Не менш важливим є формування цифрової компетентності, яка охоплює здатність ефективно використовувати інформаційно-комунікаційні технології у професійній діяльності (володіння онлайн-інструментами для проведення консультацій, дотримання етичних норм у цифровому середовищі, забезпечення конфіденційності даних, критичне оцінювання інформації, протидія поширенню псевдопсихологічного контенту). У сучасних умовах цифрова грамотність стає невід'ємною складовою професіоналізму психолога.

Крім того, суттєвого значення набуває здатність працювати з іншими категоріями клієнтів, які відрізняються за віком, соціальним статусом, культурними особливостями та психоемоційним досвідом. Це забезпечує розвиток міжкультурної компетентності, толерантності, гнучкості у виборі методів психологічної допомоги, вміння застосовувати індивідуальні потреби кожного клієнта. Особливої уваги потребує робота з вразливими групами населення (внутрішньо переміщеними особами, військовослужбовцями, дітьми та підлітками, які зазнали травматичних подій).

Отже формування професійної компетентності майбутнього психолога у сучасних умовах має орієнтуватися на розвиток адаптивності, стресостійкості, етичної зрілості, готовності до безперервного професійного вдосконалення, що загалом потребує оновлення змісту освітніх програм, впровадження

практикоорієнтованих підходів до навчання, створення умов для набуття досвіду діяльності в ситуаціях, наближених до реальної професійної практики.

Таким чином, запропоновані психолого-педагогічні умови та рекомендації щодо розвитку професіоналізму майбутніх психологів мають комплексний характер і можуть бути використані як теоретико-методична основа для удосконалення системи їхньої професійної підготовки. Реалізація рекомендацій сприятиме підвищенню якості освітнього процесу, формуванню високого рівня професійної компетентності, забезпеченню готовності майбутніх психологів до ефективної діяльності в умовах сучасних соціальних викликів і змін.

ВИСНОВКИ

Отже, аналіз наукових підходів до трактування поняття професіоналізму в психологічній науці дає підстави стверджувати, що професіоналізм є складним багатокomпонентним утворенням, яке охоплює не лише високий рівень фахових знань і практичних умінь, а й розвиток особистісних якостей, професійної мотивації, етичних цінностей та здатності до самовдосконалення. У сучасних психологічних дослідженнях професіоналізм розглядається як інтегративна характеристика особистості фахівця, що формується в процесі професійної підготовки, практичної діяльності та постійного особистісного розвитку.

Встановлено, що професіоналізм майбутнього психолога тісно пов'язаний із рівнем сформованості професійної компетентності, рефлексивності, комунікативних здібностей, емоційної стійкості та готовності до ефективної взаємодії з людьми. Водночас важливого значення набуває здатність майбутнього фахівця до усвідомлення власної професійної ролі, відповідальності за результати діяльності та прагнення до безперервного професійного зростання.

Професійне становлення майбутнього психолога охоплює не лише набуття професійних знань, умінь і навичок, а й розвиток особистісних якостей, необхідних для ефективної психологічної діяльності. У процесі професійного формування особливого значення набувають розвиток професійної самосвідомості, рефлексії, емоційної стійкості, комунікативної компетентності, емпатії та здатності до саморозвитку. Саме ці психологічні характеристики забезпечують готовність майбутнього фахівця до конструктивної взаємодії з людьми та успішного виконання професійних обов'язків. Важливу роль у цьому процесі відіграє освітнє середовище закладу вищої освіти, як сприяє розвитку професійної ідентичності, активізації пізнавальної діяльності та формуванню практичного досвіду майбутнього психолога.

Професійне становлення майбутнього психолога супроводжується певними труднощами, пов'язаними з адаптацією до професійних вимог,

емоційним навантаженням, необхідністю самопізнання та подолання внутрішніх суперечностей. У зв'язку з цим особливого значення набуває психологічний супровід професійного розвитку студентів, створення умов для їх особистісної самореалізації та підтримка процесу формування професіоналізму.

Результати емпіричного дослідження показали, що у студентів переважають зовнішні мотиви навчання, насамперед орієнтація на отримання диплома. Внутрішні мотиви, пов'язані з набуттям знань і професійним становленням, виражені меншою мірою. Для більшості респондентів характерні товарицькість, відкритість і легкість у встановленні контактів, що є важливим ресурсом майбутньої професійної діяльності. Попри високий рівень комунікабельності, студенти частіше орієнтуються на думку оточення, уникають конфронтації та демонструють недостатню самостійність у прийнятті рішень.

Загалом самооцінка студентів є адекватною та поєднується з прагненням до саморозвитку. Водночас найуразливішою сферою є впевненість у собі, дефіцит якої може зумовлювати залежність від зовнішньої підтримки та знижувати готовність до активного відстоювання власної позиції.

Зазначено, що професіоналізація студентів у системі вищого освіти має передбачати використання активних методів психологічного впливу та практикоорієнтованих форм роботи. Такий підхід сприяє трансформації теоретичних знань у стійкі професійні переконання, а також забезпечує розвиток психологічної стійкості та дотримання етичних принципів у майбутній професійній діяльності психолога.

Розроблені психолого-педагогічні умови та рекомендації, спрямовані на розвиток професіоналізму майбутніх психологів, характеризуються цільністю та можуть служити теоретичною і методичною базою для вдосконалення системи професійної підготовки фахівців. Упровадження запропонованих рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності освітнього процесу, розвитку професійної компетентності студентів, формуванню їхньої готовності до результативної професійної діяльності в умовах сучасних суспільних трансформацій і викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова Н. О. Психологічні основи розвитку готовності до професійної діяльності у майбутніх психологів : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2012. 43 с.
2. Барабашук Г.В. Соціальна ідентичність особистості як суб'єкта сімейних трансформацій : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Луцьк, 2014. 20 с.
3. Бещук С.О. Психологічні особливості професійної придатності майбутнього психолога. Випускна кваліфікаційна робота для здобуття ступеня магістра за спеціальністю 053 «Психологія» – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2024 р.
4. Бондаренко І.І. Психологічні умови ефективної професійної адаптації психологів-початківців : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2004. 19 с.
5. Брич В.Я., Снігур Х.А. Акмеологічна модель фахівця нового типу. *Демографія та соціальна економіка*, 2017. № 1 (29). С. 122–132.
6. Дідик Н.М. Теоретичне обґрунтування моделі професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 12. С. 36–43.
7. Дметерко Н.В. Кризи професійного становлення психологів: етапи проходження та умови подолання. *Наукові записки. Серія: Психологія*, 2025. Вип. 2 (8). С. 39–44. URL: <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-5> (дата звернення: 20.04.2026).
8. Іванцова Н.Б. Генеза професійної спрямованості практичного психолога : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2012. 43 с.
9. Інноваційні моделі підвищення кваліфікації працівників психологічної служби і консультантів ПМПК / за ред. В.Г. Панка, З.О. Гаркавенко. Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. 22 с.

10. Казар'ян П.А. Професійний розвиток майбутнього психолога. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Т. 7. Вип. 42. С. 112–119.
11. Кокун О.М. Опитувальник професійного самоздійснення. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 7. С. 35–39.
12. Колтунович Т.А. Етичний кодекс психолога : навч.-метод. посіб. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці : Рута, 2007. 232 с.
13. Крикля К.П. Психологічні особливості професійного становлення майбутнього психолога під час навчання у виші. *Психологія та особистість*, 2016. № 2 (10). Ч. 2. С. 199–208.
14. Програмний продукт «Мультимедійний навчальний практикум «Професійна етика». Кравець В.М. Професійна етика. Мультимедійний навчальний посібник. Київ : Національна академія внутрішніх справ. 2016. 113 слайдів.
15. Ренке С.О. Мотиваційна регуляція процесу становлення професійного образу «Я» у майбутніх психологів. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Проблеми сучасної психології»*, 2018. Вип. 40. С. 331–343. URL: <https://problemps.kpnu.edu.ua/article/view/156636/156026> (дата звернення: 20.04.2026).
16. Матвієнко О. В., Затворнюк О. М. Професійна підготовка майбутніх психологів як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2014. Вип. 1. С. 215–220.
17. Лазуренко О. Професійне самовизначення та саморегуляція як складові професіогенезу фахівця. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Психологія*. Вип. 2. 2025. С. 104–107.
18. Ляшенко І.В. Формування професійної мотивації студентів до успішної фахової діяльності. *Народна освіта*. 2013. Вип. 1 (19). URL: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/19/statti/lyashenko.htm> (дата звернення: 10.04.2026).

19. Панок В.Г. Професійне становлення професійних психологів: досвід та перспектива. *Психологія і суспільство*. 2013. № 3 (53). С. 135–141.

20. Панок В.Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку. Монографія. Чернівці: Технодрук, 2012. 486 с.

21. Петриченко Л. Професійне самовизначення особистості як психолого-педагогічна проблема. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2023. № 11 (5). С. 52–58. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i5-008>.

22. Приходько Ю.О. Особистісні якості психолога як чинник його професійності. *Наукові пошуки: актуальні проблеми теорії і практики*: Збірник наукових статей V Міжнародної науково-практичної конференції (28 квітня 2017 р.). 2017. С. 122–125.

23. Професійне становлення особистості: психологічні детермінанти : монографія / Т. Ямчук, М. Долинай, Б. Барчі та ін.; за заг. ред. д-ра психол. наук Т. Щербан. Мукачево : РВВ МДУ, 2023. 207 с.

24. Савицька О.В., Подуфалова Л.С. Соціальнопсихологічні чинники та показники професійної адаптації практичних психологів. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Збірник наукових праць КПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К. : 2010. Випуск 7. С. 653–661.

25. Сорокіна О. Зміст уявлень студентів-психологів про специфіку майбутньої професійної діяльності. *Педагогічний процес: теорія і практика (Серія: Психологія)*. 2016. № 3 (54). С. 62–65.

26. Старинська Н.В. Адаптаційний потенціал як чинник професійної самореалізації особистості. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Наукове видання* 2011. (38). С. 196–202. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5516/1/N_Starynska_KPP_IL.pdf (дата звернення: 20.04.2026).

27. Танасійчук О. Психологічні особливості професійного становлення майбутніх психологів. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2020. Вип. 48. С. 253–271. URL:

<https://problemps.kpnu.edu.ua/article/view/200860/200924> (дата звернення: 24.03.2026).

28. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки психологів: монографія [В.Й. Бочелюк, С.А. Білусов, Г.О. Горбань та ін.]; за ред. В.Й. Бочелюка. Запоріжжя : КПУ. 2010. 248 с.

29. Тимошенко Н.Є. Професійне самовизначення особистості як психолого-педагогічна проблема. *Наукові часописи Університету. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2016. Вип. 21. С. 109–113.

30. Тищенко О. Психологічні особливості вдосконалення професіоналізму психологів через формування інноваційної та правової компетентності. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 62–68. doi: 10.33270/03243502.62.

31. Черепехіна О.А. Формування професіоналізму майбутніх психологів у ВНЗ: традиції та виклики сьогодення. Психологічні основи розвитку особистості : монографія. Том 5 / за заг. ред. В.Й. Бочелюка, за ред. М.А. Дергач. Запоріжжя : Просвіта, 2019. С. 136–202.

32. Черненко В.П., Кравченко К.В. Професійна ідентичність студентів старших курсів. *Наука та освіта : наук.-практ. журнал*. 2016. № 2–3. С. 191–195.

33. Чуйко О. Упровадження концепції особистісного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій в університеті. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2018. Вип. 1 (8), С. 56–60.

34. Шевченко В.В., Джоган Д.М. Мотивація професійної діяльності майбутнього психолога. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2017. № 1. С. 203–206.

35. Щербан Т.Д., Фельцан М.І. Особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів. *Науковий вісник Мукачівського державного університету, Серія «Педагогіка та психологія»*. 2017. Випуск 1 (3). С. 209–212.

36. Щербан Т.Д., Щербан Г.В. Особливості формування професійної свідомості фахівців. *Гуманітарний простір науки: досвід і перспективи*: збірник наукових праць матеріалів XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (20 червня 2017 року). 2017. № 12. С. 85–89.

37. Щербан Т.Д., Ямчук Т.Ю. Процес професійної ідентифікації психологів у професійно-освітньому просторі. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки*. 2019. № 3 (14) С. 348–359.

38. Korniienko I.O., Barchi, B.V. Enriching the coping behaviour repertoire and motivation of the unemployed using metaphors. *International journal of scientific & Technology research*. India, Volume 9. Issue 04. 2020. 1416–1422.

39. Korniienko I. O., Barchi B.V. Perception of Unemployment Reasons during Coronavirus Lockdown in Ukraine. *Journal of intellectual disability - diagnosis and treatment*. Ontario, Canada, Volume 8, Issue 3. 2020. 527–537.

40. Korniienko I.O., Barchi B.V. Youth's life space narrative research. *Journal of intellectual disability-diagnosis and treatment*. Ontario, Canada, Volume 9. Issue 2. 2021. 172–181.

41. Rozina I., Malaniuk N., Kalyniuk A., Potapiuk L., Tsumarieva N. Tolerance to uncertainty as a factor in the development of higher education students' professional identity. *Sapienza: International Journal of Interdisciplinary Studies*. V. 5. N. 4. 2024, Sapienza Grupo Editorial. e24080.

42. Shtikh I.I. Directivity of personality as the higher stage in the development of its motivating sphere. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 2018. 26 (2), 76–79.

43. Spitsyn V., Antonenko I., Synkovska O., Dzevytska L., Potapiuk L. European Values in the Ukrainian Higher Education System: Adaptation and Implementation. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2024. Vol. 13, No. 3, Special Issue. P. 102–114.

ДОДАТКИ

**Дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейна
(модифікація А. Прихожан)**

Бланк для відповідей

Ініціали

Здоров'я Розум, здібності Характер Авторитет Умілі руки Зовнішність Упевненість у собі

Інструкція. Сторони людської особистості можна умовно зобразити вертикальною лінією, нижня точка якої буде символізувати найнижчий розвиток, а верхня – найвищий.

Вам пропонується сім таких ліній. Вони позначають: 1) здоров'я; 2) розум, здібності; 3) характер; 4) авторитет у оточуючих; 5) вміння багато чого робити своїми руками, умілі руки; 6) зовнішність; 7) впевненість у собі.

На вертикальних лініях відзначте певними позначками, як Ви оцінюєте розвиток цих якостей в себе на даний момент часу. Після цього відзначте, на якому рівні розвитку цих якостей Ви були б задоволені собою або відчули б гордість за себе.

Час, відведений на заповнення шкали разом з читанням інструкції, 10–12 хв.

Обробка та інтерпретація результатів. Обробка проводиться за шістьма шкалами (перша, тренувальна – «здоров'я» – не враховується). Кожна відповідь виражається в балах.

Довжина кожної шкали 100 мм, відповідно до цього відповіді педагогів отримують кількісну характеристику (наприклад, 54 мм = 54 балів).

За кожною із шести шкал визначаються:

– рівень домагань – відстань в мм від нижньої точки шкали («0») до знаку «х»;

– рівень самооцінки – від «0» до знаку «-»;

– значення розбіжності між рівнем домагань і самооцінкою – відстань від знаку «х» до знаку «-», якщо рівень домагань нижче самооцінки, він виражається від'ємним числом.

Розрахувати середню величину кожного показника рівня домагань і самооцінки за всіма шкалами.

Рівень домагань.

Норму, реалістичний рівень домагань, характеризує результат від 60 до 89 балів.

Оптимальний – порівняно високий рівень – від 75 до 89 балів, підтверджує оптимальне представлення про свої можливості, що є важливим чинником особистісного розвитку.

Результат від 90 до 100 балів зазвичай засвідчує нереалістичне, некритичне ставлення педагогів до власних можливостей.

Результат менше 60 балів свідчить про занижений рівень домагань, він – індикатор несприятливого розвитку особистості.

Рівень самооцінки.

Кількість балів від 45 до 74 («середня» і «висока» самооцінка) засвідчують реалістичну (адекватну) самооцінку.

Кількість балів від 75 до 100 і вище свідчить про завищену самооцінку і вказує на певні відхилення у формуванні особистості. Завищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може вказувати на суттєві викривлення у формуванні особистості – «закритості для досвіду», нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінок оточуючих.

Кількість балів нижче 45 вказує на занижену самооцінку (недооцінку себе) і свідчить про крайнє неблагополуччя у розвитку особистості.

За низькою самооцінкою можуть ховатися два абсолютно різних психологічних явища: справжня невпевненість в собі і «захисна», коли декларування (самому собі) власного невміння, відсутність здатності і тому подібного дозволяє не докладати жодних зусиль.

Методика «Мотивація навчання у ВНЗ» Т. Ільїної

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Твердження:

1. Найкраща атмосфера на занятті – атмосфера вільних висловлювань.
2. Зазвичай я працюю з великим напруженням.
3. У мене рідко бувають головні болі після пережитих хвилювань або неприємностей.
4. Я самостійно вивчаю ряд предметів, які, на мою думку, необхідні для моєї майбутньої професійної діяльності.
5. Яку з притаманних вам якостей ви цінуєте найбільше? (Відповідь напишіть _____)
6. Я вважаю, що життя варто присвятити обраній професії.
7. Я відчуваю задоволення від розгляду на заняттях складних проблем.
8. Я не вбачаю сенсу у більшості завдань, які виконуються у ВНЗ.
9. Я отримую велике задоволення від розповіді знайомим про свою майбутню професію.
10. Я досить-таки посередній студент, ніколи не буду зовсім хорошим, а тому немає сенсу докладати зусилля, щоб стати краще.
11. Я вважаю, що в наш час не обов'язково мати вищу освіту.
12. Я твердо впевнений в правильності вибору професії.
13. Яких притаманних вам якостей ви б хотіли позбутися? (Відповідь напишіть _____)
14. За зручних обставин я користуюся на іспиті підручними матеріалами (конспектами, шпаргалками, записами, формулами).
15. Найкращий час життя – студентські роки.
16. У мене надмірно неспокійний і переривчастий сон.
17. Я вважаю, що для повного оволодіння професією всі навчальні дисципліни потрібно вивчати однаково глибоко.

18. За можливості я вступив би в інший ВНЗ.
19. Зазвичай я беруся за більш прості завдання, а більш складні залишаю на потім.
20. Для мене важко було зупинитися при виборі професії на одній з них.
21. Я можу спокійно спати за будь-яких неприємностей.
22. Я твердо впевнений, що моя професія принесе мені моральне задоволення і матеріальне благополуччя в житті.
23. Мені здається, що мої друзі здатні навчатися краще, ніж я.
24. Для мене дуже важливо мати диплом про вищу освіту.
25. З деяких практичних міркувань для мене це найзручніший ВНЗ.
26. У мене достатньо сили волі, щоб навчатися без нагадувань адміністрації.
27. Життя для мене майже завжди пов'язано з незвичним напруженням.
28. Екзамени потрібно складати, затрачаючи мінімум зусиль.
29. Є багато ВНЗ, в яких я би міг навчатися з неменшим інтересом.
30. Яка з притаманних вам якостей найбільше заважає навчатися
(Відповідь напишіть _____)
31. Я людина, що легко захоплюється, але всі мої захоплення певною мірою пов'язані з майбутньою роботою.
32. Неспокій про іспит або роботу, що не виконані вчасно, часто заважають мені спати.
33. Висока заробітна платня після закінчення ВНЗ для мене не головне.
34. Мені потрібно бути в доброму гуморі, щоб підтримати загальні рішення групи.
35. Я змушений був вступити у ВНЗ, щоб зайняти бажане положення у суспільстві, уникнути служби в армії.
36. Я вивчаю навчальний матеріал, щоб стати професіоналом, а не для іспиту.
37. Мої батьки – хороші професіонали, і я хочу бути схожим на них.
38. Для просування по службі мені необхідно мати вищу освіту.

39. Яка з притаманних вам властивостей допомагає навчатися у ВНЗ (Відповідь напишіть _____)

40. Мені важко змусити себе вивчати як слід дисципліни, які прямо не стосуються моєї майбутньої професії.

41. Мене дуже турбують можливі невдачі.

42. Найкраще я навчаюся, коли мене періодично стимулюють, підганяють.

43. Мій вибір цього ВНЗ остаточний.

44. Мої друзі мають вищу освіту, і я не хочу відставати від них.

45. Щоб переконати в будь-чому свою групу, мені доводиться самому працювати дуже інтенсивно.

46. У мене зазвичай рівний і хороший настрій.

47. Мене приваблює зручність, чистота та легкість майбутньої професії.

48. До вступу у ВНЗ я давно цікавився цієї професією, багато читав про неї.

49. Професія, яку я отримую, найважливіша і найперспективніша.

50. Мої знання про цю професію були достатніми для впевненого вибору цього ВНЗ.

Інструкція для респондентів:

«Прочитайте наведені твердження. Якщо ви згодні з ними, поставте знак "+" (так), якщо ні – знак "-" (ні)». Підрахунок здійснюється шляхом сумування відповідей «так» (+) або «ні» (–) відповідно до ключа.

Оскільки шкали мають різну кількість запитань, введені вагові коефіцієнти (множення на певне число, в даному випадку результати шкали «Набуття знань» потрібно помножити на коефіцієнт 1,5), щоб збалансувати математичну вагу кожної шкали.

Ключ до методики.

1. Оволодіння знаннями :

За кожен відповідь «Так» на питання: 4, 10, 14, 21, 28, 38, 39, 43.

За кожен відповідь «Ні» на питання: 0.

Сума відповідей множиться на коефіцієнт 1,5. (Максимальне значення: $8 * 1,5 = 12,6$ бала).

2. Оволодіння професією:

За кожну відповідь «Так» на питання: 1, 5, 11, 15, 19, 22, 23, 24, 30, 44.

За кожну відповідь «Ні» на питання: 0.

Кожна відповідь дорівнює 1 балу (без коефіцієнта).

(Максимальне значення: 10 балів).

3. Отримання диплома:

За кожну відповідь «Так» на питання: 2, 7, 8, 16, 20, 25, 31, 34, 40, 46.

За кожну відповідь «Ні» на питання: 0.

Кожна відповідь дорівнює 1 балу (без коефіцієнта).

(Максимальне значення: 10 балів).

Усі інші номери запитань є нейтральними й у підрахунок не йдуть.

Методика Q-сортування В. Стефенсона

1. Я критичний до товаришів.
2. У мене виникає тривога, коли в групі починається конфлікт.
3. Я схильний додержуватися порад лідера.
4. Я не схильний створювати занадто близькі відносини з товаришами.
5. Мені подобається дружність у групі.
6. Я схильний суперечити лідерові.
7. Відчуваю симпатію до одного-двох певних товаришів.
8. Уникаю зустрічей і зборів у групі.
9. Мені подобається похвала лідера.
10. Я незалежний у судженнях і манері поведінки.
11. Я готовий встати на будь-чию сторону в спорі.
12. Я схильний керувати товаришами.
13. Радію спілкуванню з одним-двома друзями.
14. З появою ворожості з боку членів групи я зовні спокійний.
15. Я схильний підтримувати настрій усієї групи.
16. Не надаю значення особистим якостям членів групи.
17. Я схильний відволікати групу від її цілей.
18. Відчуваю задоволення, протиставляючи себе лідерові
19. Прагнув би зблизитися з деякими членами групи.
20. Волю залишатися нейтральним у спорі.
21. Мені подобається, коли лідер активний і добре керує.
22. Волю холоднокровно обговорювати розбіжності.
23. Я недостатньо стриманий у вираженні почуттів.
24. Прагну згуртувати навколо себе однодумців.
25. Незадоволений занадто формальним (діловим) відношенням.
26. Коли мене обвинувачують, я гублюся й мовчу.
27. Волю погоджуватися з основними напрямками в групі.

28. Я прив'язаний до групи в цілому більше, ніж до певних товаришів.
29. Я схильний затягувати й загострювати спір.
30. Прагну бути в центрі уваги.
31. Я прагнув би бути членом більш вузької групи.
32. Я схильний до компромісів.
33. Відчуваю внутрішнє занепокоєння, коли лідер чинить всупереч моїм очікуванням.
34. Болісно ставлюся до зауважень друзів.
35. Можу бути підступним і вкрадливим.
36. Я схильний прийняти на себе керівництво в групі.
37. Я відвертий у групі.
38. У мене виникає нервово занепокоєння під час групової розбіжності.
39. Віддаю перевагу, щоб лідер брав на себе відповідальність при плануванні робіт.
40. Я не схильний відповідати на прояви дружелюбності.
41. Я схильний гніватися на товаришів.
42. Я намагаюся вести інших проти лідера.
43. Легко знаходжу знайомства за межами групи.
44. Намагаюся уникати бути утягненим у спір.
45. Легко погоджуюся із пропозиціями інших членів групи.
46. Чиню опір утворенню угруповань у групі.
47. Коли роздратований, я глузливий і іронічний.
48. У мене виникає ворожість до тих, хто намагається виділитися.
49. Віддаю перевагу меншій, але більш інтимній групі.
50. Намагаюся не показувати свої дійсні почуття.
51. Стаю на сторону лідера в групових розбіжностях.
52. Я ініціативний у встановленні контактів у спілкуванні.
53. Уникаю критикувати товаришів.
54. Волю звертатися до лідера частіше, чим до інших.
55. Мені не подобається, що відносини в групі занадто фамільярні.

56. Люблю затівати спори.
57. Прагну утримати своє високе положення в групі.
58. Я схильний втручатися в контакти знайомих і порушувати їх.
59. Я схильний до перепалок, задиристий.
60. Я схильний виражати невдоволення лідером.